

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І
АРХІТЕКТУРИ**

Факультет урбаністики та просторового планування
Кафедра політичних наук і права

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
Євген ПЕРЕГУДА
 2024 р.

**АТЕСТАЦІЙНА ВИПУСКНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВРА**

**НЕФОРМАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ В УМОВАХ
ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕЖИМУ**

Виконала Остапенко Дар'я Сергіївна

052 «Політологія»
(спеціальність)

«Політичний менеджмент»
(освітня програма)

Групи ПМ-20

Керівник Перегида Є.В.

д.п.н, професор

Ідентичність підтверджую

КИЇВ 2024 Р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Дослідження неформальних інститутів в політичній та суміжних науках	6
1.2. Неформальні політичні інститути: сутність, типологія	15
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2 НЕФОРМАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ В УКРАЇНІ ТА	
МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ ЗА НИМИ	25
2.1. Політична клановість в умовах становлення демократії	25
2.2. Негативний вплив корупції на політичну систему та напрями протидії	
її.....	366
2.3. Рекомендації щодо посилення позитивних та подолання негативних	
наслідків неформальних політичних інститутів	48
Висновки до розділу 2	56
ВИСНОВКИ.....	588
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	622

ВСТУП

Актуальність теми. Неформальні політичні інститути відіграють важливу роль у функціонуванні демократичних режимів. Вони, як правило, виникають спонтанно або напівспонтанно і базуються на неформальних нормах, цінностях та традиціях, що не закріплені в офіційних правових документах. Ці інститути можуть бути як позитивними, так і негативними, як сприяючи, так й перешкоджаючи демократичному розвитку. Неформальні політичні інститути, включаючи мережі, неформальні домовленості, клієнтелізм та інші, стають невід’ємною частиною політичної культури та впливають на ефективність державного управління.

Однією з найважливіших характеристик неформальних політичних інститутів є їх здатність адаптуватися до змін політичного середовища. В умовах демократичного режиму, де офіційні інститути можуть бути недостатньо розвинутими або ефективними, неформальні інститути часто беруть на себе роль підтримання стабільності та забезпечення функціонування політичної системи. Наприклад, в умовах швидких політичних змін або криз неформальні мережі можуть забезпечувати необхідну комунікацію та координацію між різними політичними акторами.

Актуальність дослідження неформальних політичних інститутів в умовах демократичного режиму обумовлена кількома ключовими факторами. По-перше, вони часто є важливим механізмом соціальної інтеграції та участі громадян у політичному процесі. По-друге, неформальні інститути можуть виступати як додатковий ресурс для вирішення конфліктів та забезпечення стабільності, що особливо важливо в періоди політичних криз або реформ. По-третє, дослідження таких інститутів дозволяє краще зрозуміти динаміку політичної влади та впливу, а також виявити потенційні точки для реформування офіційних інститутів.

В умовах демократичного режиму неформальні політичні інститути можуть як сприяти зміцненню демократії, так і становити загрозу для її

стабільності. Вони можуть сприяти зміцненню довіри між громадянами та владою, якщо базуються на прозорих і справедливих принципах. Однак, у випадку, коли неформальні інститути використовуються для обходу формальних правил або для концентрації влади в руках вузького кола осіб, вони можуть призводити до корупції, клановості та послаблення демократичних норм.

З огляду на це, дослідження неформальних політичних інститутів є вкрай важливим для розуміння складнощів і особливостей функціонування демократичних режимів. Вивчення цих інститутів дозволяє не лише краще зрозуміти сучасні політичні процеси, а й розробити ефективні стратегії для зміцнення демократії та забезпечення стійкості політичних систем.

Метою кваліфікаційної роботи є визначення особливостей функціонування неформальних політичних інститутів в умовах демократичного режиму та напрямів протидії їх негативному впливу. Для досягнення мети визначено наступні завдання:

- узагальнити основні напрями дослідження неформальних політичних інститутів в умовах демократичних політичних режимів;
- проаналізувати сутність та типологію неформальних політичних інститутів;
- дослідити вплив політичної клановості на становлення демократичного політичного режиму;
- вивчити напрями негативного впливу корупції на політичну систему та напрями протидії їй;
- розробити рекомендації щодо посилення позитивних та подолання негативних наслідків впливу неформальних політичних інститутів на демократичні політичні режими.

Об’єкт дослідження – неформальні політичні інститути

Предмет дослідження – трансформація неформальних політичних інститутів в умовах демократичного режиму.

Методи дослідження. У ході виконання кваліфікаційної роботи використовувалися такі методи: узагальнення, порівняння, горизонтальний та вертикальний аналіз показників, дослідно-статистичний метод аналізу, формалізація, індукція, дедукція.

Інформаційною базою дослідження є чинні законодавчі та нормативно-правові акти України, наукові роботи фахівців з дослідження неформальних політичних інститутів, публічні статистичні та аналітичні огляди, інтернет-ресурси тощо.

Практичне та теоретичне значення полягає у виявленні ролі неформальних політичних інститутів у функціонуванні демократичних режимів. Результати можуть бути використані для складання стратегічних планів у напрямку посилення позитивних наслідків та подолання негативних наслідків неформальних політичних інститутів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Дослідження неформальних інститутів в політичній та суміжних науках

Дослідження політичних інститутів традиційно зосереджуються на формальних структурах та правилах, що регулюють політичне життя суспільства. Проте не менш важливу роль відіграють неформальні інститути, які часто залишаються поза увагою науковців та політичних аналітиків. Неформальні політичні інститути включають в себе такі явища, як звичаї, традиції, соціальні норми та неписані правила, які впливають на поведінку політичних акторів та функціонування політичних систем. Історичний розвиток інституціонального підходу до вивчення політики починається (кінець 19 - початок 20 століття). Фокус: вивчення неформальних норм, звичаїв та практик, які впливають на економічну поведінку. В табл.1.1. представлено детальніше інформацію про засновників Старого інституціоналізму.

Таблиця 1.1

Засновники Старого інституціоналізму

№	Засновник	Коротка характеристика
1.	Торстейн Веблен	Веблен відомий своєю концепцією «виявленого споживання» (conspicuous consumption), де економічна поведінка людей мотивована не лише раціональним вибором, але й соціальним статусом та престижем. Він підкреслював, що неформальні норми та культурні цінності грають важливу роль у формуванні економічних відносин.
2.	Джон Р. Коммонс	Коммонс зосереджувався на вивченні трудових відносин та колективних дій. Він розглядав неформальні інститути, такі як профспілки та їх вплив на економічну політику та законодавство, підкреслюючи важливість колективних інтересів у формуванні економічних інституцій.
3.	Джон Д. Рокфеллер	Хоча Рокфеллер здебільшого відомий як промисловець та філантроп, його діяльність також вплинула на розвиток інституціоналізму через підтримку досліджень та освітніх ініціатив у галузі соціальних наук. Його робота допомогла встановити інституційні рамки для вивчення неформальних норм та практик.

Джерело: складено автором згідно даних [38,7,8]

Ці вчені заклали основи старого інституціоналізму, який підкреслював важливість неформальних норм та практик у формуванні економічних та політичних відносин. Вони аргументували, що економічна діяльність завжди вбудована в ширший соціальний контекст, який включає неформальні інститути, що регулюють взаємодію між індивідами та групами.

На рис.1.1. представлено ключові ідеї сформовані в Старому інституціоналізмі (кінець 19 - початок 20 століття).

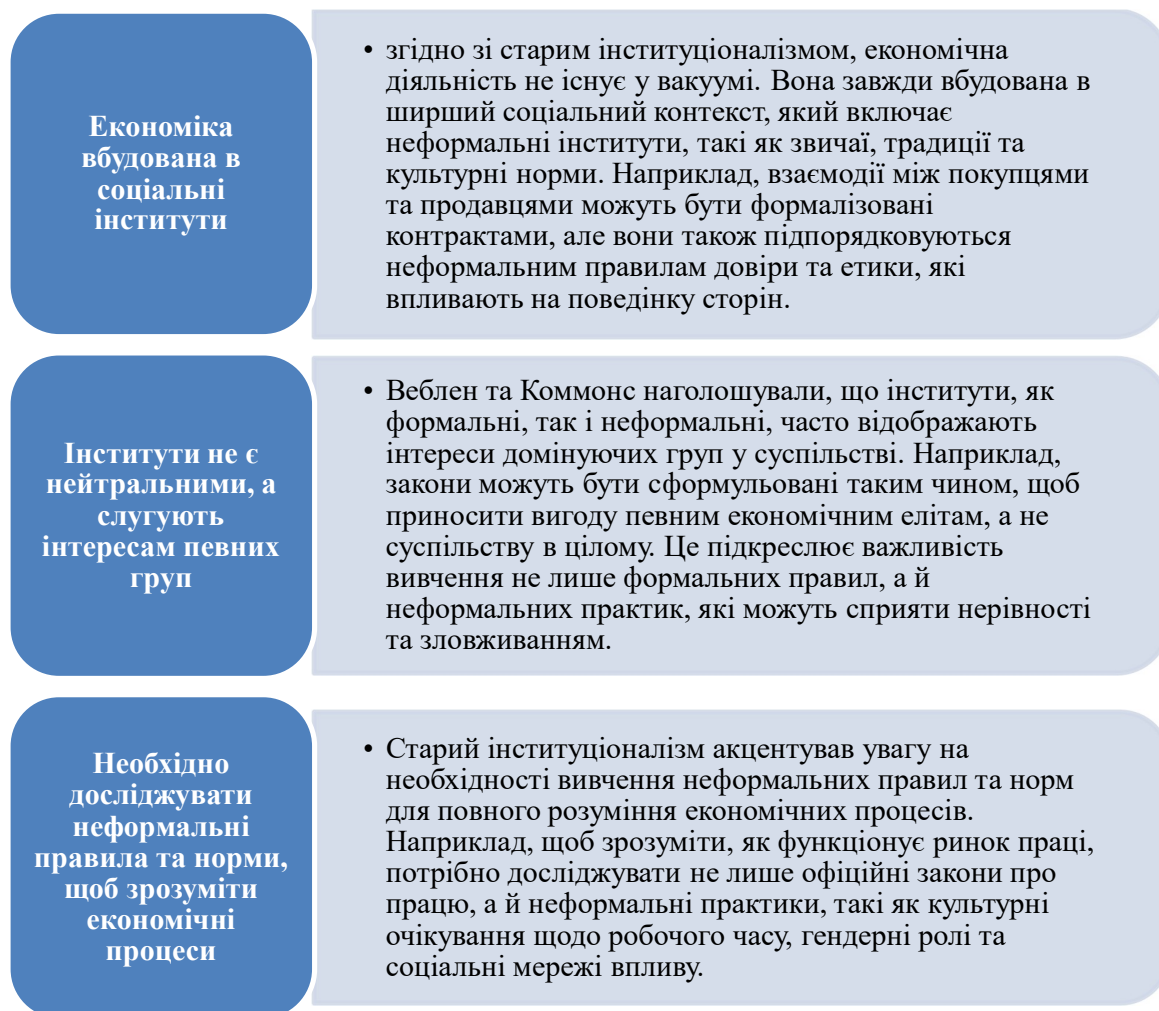


Рис.1.1 Ключові ідеї, сформовані в Старому інституціоналізмі (кінець 19 - початок 20 століття)

Джерело: складено автором згідно даних [28, с.37]

Старий інституціоналізм зробив значний внесок у розуміння того, як неформальні інститути впливають на економічні та політичні процеси, надаючи аналітичні інструменти для вивчення складних взаємозв'язків між формальними структурами та неформальними правилами. Т. Веблен та Д. Коммонс наголошували, що інститути не є нейтральними, а часто слугують інтересам певних груп, що підкреслює необхідність критичного аналізу неформальних норм для розуміння реальної динаміки влади та впливу в суспільстві.

У демократичних режимах неформальні політичні інститути можуть мати значний вплив на функціонування державних механізмів та політичних процесів. Вони можуть підтримувати стабільність та ефективність демократії, але також можуть створювати перепони для реформ та змін, сприяючи збереженню статус-кво та захисту інтересів привілейованих груп. Аналіз неформальних інститутів дозволяє виявити приховані механізми впливу, які можуть мати суттєве значення для політичного розвитку та демократичного управління.

Таким чином, дослідження неформальних політичних інститутів є ключовим для розуміння складних процесів, що відбуваються в демократичних режимах, та для розробки ефективних політичних стратегій та реформ.

Біхевіоралізм став важливим кроком у розвитку політичної науки, оскільки він перемістив фокус досліджень з формальних структур на вивчення реальної поведінки індивідів та груп. Психологічні фактори, які впливають на політичні рішення, виявилися ключовими для розуміння складності політичних процесів. Біхевіоралізм (середина 20 століття). Засновники біхевіоралізму, такі як Герберт Саймон, Петер Ліндерт та Джеймс Марч, внесли значний внесок у науку, довівши, що людська поведінка часто є ірраціональною та обумовленою емоціями та когнітивними упередженнями. Вони підкреслили важливість вивчення того, як політичні інститути формують

поведінку людей, та необхідність використання емпіричних методів для отримання достовірних даних про політичні явища.

Фокус даного періоду зорієнтований на вивчення психологічних факторів, які впливають на політичну поведінку.

В табл.1.2 представлено ключові ідеї біхевіоралізму.

Таблиця 1.2

Ключові ідеї біхевіоралізму

№	Ключова ідея	Характеристика
1.	Люди не завжди раціональні у своїх діях	Політична поведінка часто обумовлена психологічними факторами, такими як емоції, когнітивні упередження та обмежена раціональність. Це означає, що люди можуть приймати рішення, які не відповідають ідеальним економічним чи політичним моделям раціональної поведінки.
2.	Політичні інститути слід вивчати з точки зору того, як вони впливають на поведінку людей	Інститути формують і обмежують поведінку індивідів через встановлення правил та норм, які впливають на їхні дії. Дослідження повинні фокусуватися на тому, як ці інститути мотивують або обмежують певні форми поведінки.
3.	Необхідно використовувати емпіричні методи для дослідження політичних явищ	Біхевіоралізм наголошує на важливості використання емпіричних методів, таких як опитування, експерименти та статистичний аналіз, для дослідження політичної поведінки та ефективності політичних інститутів.

Джерело: складено автором згідно даних [12, с.145]

Біхевіоралізм не лише розширив горизонти політичних досліджень, а й надав інструменти для більш точного та всебічного аналізу політичних процесів. Це дозволяє краще розуміти механізми впливу інститутів на політичну поведінку та розробляти ефективні стратегії для поліпшення функціонування демократичних режимів.

Неоінституціоналізм, що виник у другій половині 20 століття, фокусується на вивченні того, як формальні та неформальні інститути впливають на економічні та політичні результати. Засновники цього напрямку, такі як Дуглас Норт і Елінор Остром, підкреслюють важливість правил гри, які визначають поведінку людей [7]. Знижуючи трансакційні витрати, інститути сприяють економічному зростанню. Сучасні дослідження

неоінституціоналізму також акцентують на необхідності чітко визначати та вимірювати інститути для розуміння їх впливу на корупцію, лобіювання та партійне будівництво.

На рис.1.2 представлено ключові ідеї неоінституціоналізму.

Інститути - це правила гри, які визначають поведінку людей	•інститути встановлюють рамки, в межах яких люди приймають рішення і взаємодіють один з одним. Вони включають як формальні правила, такі як закони та регуляції, так і неформальні норми та звичаї.
Трансакційні витрати - це витрати, пов'язані з укладанням та виконанням контрактів	•трансакційні витрати включають в себе витрати на пошук інформації, ведення переговорів та забезпечення виконання угод. Вони є важливим фактором, що впливає на економічну ефективність та розвиток
Інститути, які знижують трансакційні витрати, сприяють економічному зростанню	•ефективні інститути знижують трансакційні витрати, що сприяє більшій економічній активності та зростанню. Наприклад, добре функціонуюча правова система забезпечує дотримання контрактів і тим самим знижує ризики для підприємців.
Необхідно чітко визначати та вимірювати інститути, щоб дослідити їх вплив	•для аналізу впливу інститутів на економічні та політичні результати необхідно розробити чіткі методики для їх вимірювання. Це дозволяє науковцям порівнювати ефективність різних інституційних структур та розробляти рекомендації для політики.

Рис.1.2. Ключові ідеї неоінституціоналізму

Джерело: складено автором згідно даних [10, с.10]

Неоінституціоналізм підкреслив важливість неформальних інститутів для розуміння демократичних режимів. Дослідники почали використовувати різноманітні методи, такі як опитування, експерименти та аналіз кейсів, для вивчення неформальних інститутів. Неоінституціоналізм призвів до кращого розуміння того, як неформальні інститути впливають на такі явища, як корупція, лобіювання та партійне будівництво. Наприклад, дослідження показали, що неформальні мережі та відносини можуть мати значний вплив на

політичні рішення та ефективність уряду. Таким чином, неоінституціоналізм розширив рамки інституціонального аналізу, включивши в нього дослідження неформальних інститутів та їх впливу на політичні та економічні процеси. Це дозволило науковцям глибше розуміти складні взаємодії між формальними та неформальними структурами, що є ключовим для розробки ефективних політик та реформ.

Дослідження В. Меркеля та А. Круасана є значним внеском у розуміння ролі неформальних інститутів у демократичних режимах, зокрема в сталих демократіях та в перехідних (пострадянських) країнах. Автори стверджують, що неформальні інститути відіграють важливу роль у функціонуванні демократій, але їх вплив відрізняється залежно від типу режиму.

У сталих демократіях неформальні інститути, такі як норми, цінності та мережі, слугують доповненням до формальних інституцій, таких як конституція та закони. Вони допомагають координувати поведінку акторів, сприяють довірі та співпраці, а також забезпечують гнучкість та адаптивність системи.

Меркель та Круасан виділяють три ключові функції неформальних інститутів у сталих демократіях, рис.1.3.

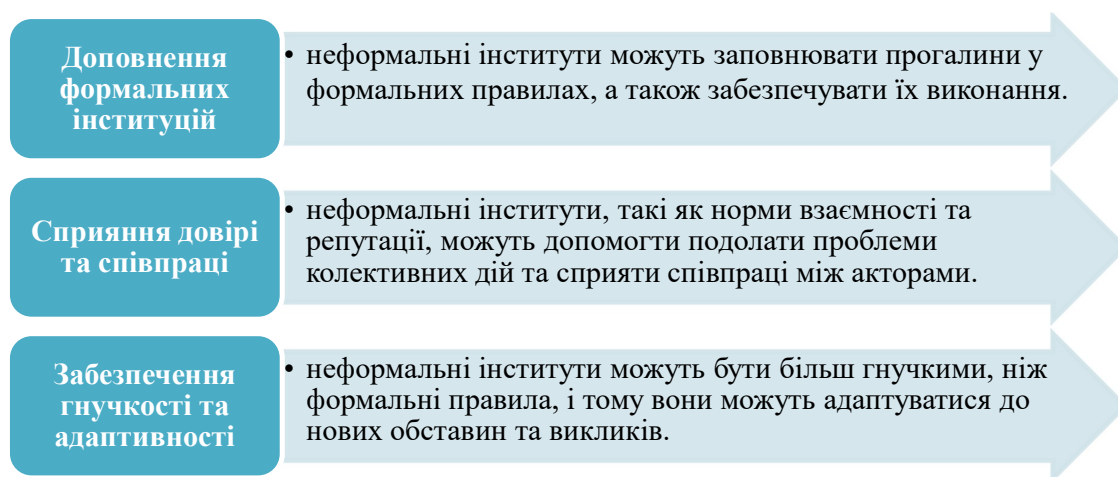


Рис.1.3. Ключові функції неформальних інститутів у сталих демократіях за Меркеля-Круасана

Джерело: складено автором на основі [70]

У перехідних (пострадянських) країнах неформальні інститути часто відіграють важливішу роль, ніж у сталих демократіях. Це обумовлено слабкістю та нестабільністю формальних інституцій у цих країнах, що створює вакуум, який заповнюють неформальні правила та практики. Неформальні інститути можуть бути як корисними, так і шкідливими для розвитку демократії, і їхній вплив варіюється залежно від специфічних обставин кожної країни [22].

В табл.1.3. представлено основні функції неформальних інститутів у перехідних (пострадянських) країнах за Меркелем-Круасаном.

Таблиця 1.3

Основні функції неформальних інститутів у перехідних
(пострадянських) країнах за Меркелем-Круасаном

№	Функції	Коротка характеристика
1.	Заміна формальних інституцій	У ситуаціях, де формальні інституції не функціонують належним чином або взагалі відсутні, неформальні інститути можуть повністю замінювати їх. Наприклад, у багатьох пострадянських країнах громадяни можуть покладатися на особисті зв'язки та неформальні домовленості для вирішення правових або адміністративних питань. Це може включати використання неформальних судів, домовленостей із впливовими особами або інші способи обминути офіційні структури.
2.	Обхід формальних інституцій	Неформальні інститути можуть використовуватися для обходу формальних правил і процедур, які сприймаються як неефективні, корумповані або несправедливі. Це може проявлятися у формі корупційних схем, де громадяни або підприємства змушені давати хабарі, щоб отримати необхідні дозволи або послуги. Така практика є поширеною у багатьох пострадянських країнах, де формальні процедури часто є громіздкими та складними.
3.	Сприяння корупції та клієнтелізму	Неформальні інститути, такі як патронаж і кумівство, можуть сприяти розвитку корупції та клієнтелізму. Патронажна система передбачає призначення на посади осіб, які мають особисті зв'язки з політичними лідерами, незалежно від їхніх професійних якостей. Кумівство передбачає надання переваг родичам або друзям при розподілі ресурсів або можливостей. Ці практики підривають довіру до формальних інституцій, створюючи несправедливу систему, де успіх залежить не від компетентності чи заслуг, а від особистих зв'язків.

Джерело: складено автором на основі [70]

Дослідження В. Меркеля та А. Круасана проливає світло на важливу роль неформальних інститутів у перехідних демократичних режимах. Автори

показують, що неформальні інститути можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки для демократії. З одного боку, вони можуть забезпечувати соціальну стабільність та заповнювати прогалини у формальних структурах, що особливо важливо в умовах нестабільності перехідного періоду. Наприклад, неформальні мережі взаємодопомоги можуть підтримувати соціальну згуртованість та надавати необхідні ресурси в кризових ситуаціях [15].

З іншого боку, неформальні інститути можуть сприяти корупції, підривати довіру до формальних інституцій і гальмувати демократичну консолідацію. Неформальні практики, такі як корупційні схеми та кумівство, створюють нерівні умови для громадян і бізнесів, що може призводити до соціальної напруженості та економічної стагнації. Крім того, залежність від неформальних інститутів може знижувати ефективність державного управління та підривати зусилля з реформування формальних інституцій [10].

Вплив неформальних інститутів залежить від типу політичного режиму, характеру самих інститутів та контексту, в якому вони діють. У перехідних (пострадянських) країнах, де формальні інституції часто є слабкими або неефективними, неформальні інститути можуть відігравати важливу роль у забезпеченні функціонування суспільства. Однак для досягнення стабільної та ефективної демократії важливо зміцнювати формальні інституції та знижувати залежність від неформальних практик, що сприятиме зниженню корупції та підвищенню прозорості й підзвітності державного управління. Це підкреслює важливість детального аналізу неформальних практик для розуміння їхнього впливу на демократичні процеси у перехідних суспільствах. Дослідження цього питання може допомогти розробити більш ефективні стратегії реформування інституцій та підтримки демократичного розвитку в перехідних країнах.

Отже, сформуємо логіку становлення неоінституціоналізму, яка відображає поступовий розвиток наукових підходів до вивчення інститутів та їх впливу на політичні та економічні процеси.

Старий інституціоналізм кінця 19 – початку 20 століття зосереджувався на вивченні неформальних норм, звичаїв і практик, які впливають на економічну поведінку. Вчені, такі як Веблен, Коммонс і Рокфеллер, підкреслювали, що економіка вбудована в соціальні інститути, які не є нейтральними та слугують інтересам певних груп. Вони наголошували на необхідності дослідження неформальних правил та норм для розуміння економічних процесів.

Біхевіоралізм середини 20 століття змістив фокус на психологічні фактори, що впливають на політичну поведінку. Засновники цього напрямку, такі як Герберт Саймон, Петер Ліндерт та Джеймс Марч, вказували на обмежену раціональність людей, яка обумовлена емоціями та когнітивними упередженнями. Біхевіоралізм підкреслював важливість емпіричних методів, таких як опитування, експерименти та статистичний аналіз, для дослідження політичних явищ.

Неоінституціоналізм (кінець 20 століття - наш час) об'єднав підходи старого інституціоналізму та біхевіоралізму, зосереджуючись на вивченні як формальних, так і неформальних інститутів. Дуглас Норт і Елінор Остром акцентували увагу на тому, що інститути визначають правила гри, які впливають на поведінку людей, і що зниження трансакційних витрат сприяє економічному зростанню. Вони також наголошували на важливості чіткого визначення та вимірювання інститутів для аналізу їх впливу на політичні та економічні результати, такі як корупція, лобіювання та партійне будівництво.

Таким чином, еволюція від старого інституціоналізму до біхевіоралізму і, зрештою, до неоінституціоналізму відображає дедалі глибше розуміння взаємодії між інститутами та поведінкою людей. Цей розвиток забезпечив науковців потужними інструментами для аналізу складних політичних і економічних процесів у сучасних демократичних режимах.

1.2. Неформальні політичні інститути: сутність, типологія

Для дослідження обрано за основу методологію неоінституціоналізму, коротко окреслимо групу джерел, які сформували наше розуміння вектора дослідницького пошуку.

Дослідження проблеми неформальних політичних інститутів представлено у розробках Д. С. Норта, С. Левітські та Г. Хелмке, В. Меркеля та А. Круасана, С. Пежовича, та ін., вітчизняних політологів М. Кармазіної, І. Кушнарьова, Ю. Мацієвського, А. Моголової, Є. Перегуди, О. Рибій, О. Стойко, М. Чабанної, Т. Шевченко та ін. Водночас комплексного дослідження щодо аргументації адаптивності використання методології неоінституціоналізму для аналізу неформальних політичних інститутів саме деструктивного виду проведено не було.

Д. С. Норт відіграв ключову роль у розвитку неоінституціональної теорії, яка перетворила спосіб розуміння інститутів у політичній науці. Його визначення поняття «інститут» та виділення неформальних інститутів в інституційній системі допомогли подолати обмеження класичного інституціоналізму, який розглядав інститути переважно як формальні правила і легальні організації у системі державної влади.

У своїх дослідженнях українська політологиня О. Рибій звернула увагу на перехід у політичній науці від однобічного розгляду інститутів до неоінституційного аналізу. Вона освітлила, як саме цей процес відбувався, та вказала на важливу роль Д. С. Норта у цьому контексті. Його вплив сприяв розвитку неоінституціональної теорії, що враховує важливість неформальних інститутів для розуміння політичних процесів, особливо в перехідних країнах, де формальні інститути можуть бути слабкими та нестабільними [33].

Д. С. Норт визначив інститут як правила гри, що організовують економічну, політичну та соціальну поведінку. Він вважав, що інститути включають формальні правила, такі як закони і конституції, а також

неформальні норми, звичаї та конвенції. Норт довів, що інститути визначають можливості та обмеження для індивідів та організацій у суспільстві [33].

У своїх дослідженнях українська політолог О. Рибій акцентує увагу на зміні підходу у політичній науці від однобічного розгляду інститутів як формальних правил і легальних організацій у системі державної влади до неоінституційного аналізу. Цей перехід зумовлений усвідомленням важливості неформальних інститутів для розуміння політичних процесів [33].

Дослідники Г. Хелмке та С. Левітські класифікують інститути та визначають різновиди неформальних інститутів, підкреслюючи, що неформальність може мати різні наслідки для формальних інститутів та поведінки індивідів. Ці вчені дійшли висновку, що неформальність, як характеристика, притаманна будь-яким суспільствам, і може мати різні наслідки з точки зору її впливу на формальні інститути та поведінку індивідів [54].

Український політолог Ю. Мацієвський відносить до неформальних інститутів корупцію, клієнтизм, непотизм, фаворитизм, заступництво (патронат) тощо. Учений розглядає роль цих інститутів у гібридних режимах, коли вони (неформальні інститути) починають домінувати у політичному процесі та визначати поведінку політичних акторів [25, с.144]. Українські дослідники О. Рибій та О. Стойко акцентують увагу на важливості розуміння ролі неформальних інститутів у політичних процесах. Вони зазначають, що наявність деструктивних неформальних структур, таких як корупція, нетолерантність та інші, може стати причиною деградації політичної системи, особливо у країнах з низьким рівнем демократії [33; 37]. У свою чергу, роботи Г. Хелмке, С. Левітські, та інших американських дослідників відкривають нові аспекти класифікації і розуміння неформальних інститутів, показуючи їхню різноманітність та вплив на суспільство. Важливою стає роль неформальних інститутів у конструктивних діях громадянського суспільства, які можуть компенсувати слабкість формальних інститутів та сприяти розвитку демократії.

Неформальні політичні інститути – це стійкі практики, норми, цінності та мережі, які впливають на політичну поведінку та результати, але не мають офіційного статусу чи юридичної сили. Їх формування та існування відбувається поза офіційними каналами влади, ґрунтуючись на спільних знаннях, очікуваннях, домовленостях та репутації [54].

На рис.1.4 представлено сутність неформальних політичних інститутів.



Рис.1.4. Сутність неформальних політичних інститутів

Джерело: складено автором.

Неформальні політичні інститути відрізняються від формальних тим, що вони офіційно не закріплені в законах або інших офіційних документах, але відіграють ключову роль у політичному житті. Вони впливають на прийняття рішень, розподіл влади та формування політичних результатів. Ці інститути є стійкими і зберігаються протягом тривалого часу, базуючись на спільних знаннях, очікуваннях та нормах. Вони можуть приймати різноманітні форми, такі як норми, цінності, мережі, практики, традиції та етикет.

В табл. 1.4. представлено типи неформальних політичних інститутів за сферою виникнення і впливу.

Таблиця 1.4

Типи неформальних політичних інститутів за сферою виникнення і впливу

	Типологія	Назва	Характеристика
1.	За сферою впливу	Універсальна	Діють в усьому суспільстві, впливаючи на політику в цілому (наприклад, норми чесності, справедливості).
2.		Галузева	Стосуються певної сфери політики (наприклад, правила лобіювання в законодавчій сфері).
3.		Локальна	Існують в рамках певної території або соціальної групи (наприклад, патронажні мережі в регіоні).
4.	За формою	Норми	Неписані правила поведінки, які вважаються очікуваними та схвалюваними (наприклад, норма взаємності в політичних відносинах).
5.		Цінності	Уявлення про те, що є важливим, правильним, бажаним (наприклад, цінність рівності в демократії).
6.		Мережі	Неформальні зв'язки між акторами, які ґрунтуються на взаємній довірі, спільних інтересах або обміні ресурсами (наприклад, кланові мережі).
7.		Практики	Стійкі способи дій, які не мають офіційного регулювання, але є поширеними та очікуваними (наприклад, практика кулуарних домовленостей).
8.		Традиції	Звичаї, що передаються з покоління в покоління і мають політичне значення (наприклад, традиція публічних протестів).

Джерело: складено автором.

Неформальні інститути не є статичними. Вони еволюціонують під впливом нових обставин, ідей та акторів. Їхня сила та вплив також можуть варіюватися залежно від контексту.

Неформальні політичні інститути, які не визнаються офіційною владою та не фіксуються в законах, мають величезний вплив на політику та суспільство загалом. Вони можуть бути універсальними, впливаючи на усі сфери життя, галузевими, концентруючись на певних аспектах, або локальними, існуючи в межах конкретних територій чи соціальних груп. Форми неформальних інститутів різноманітні: вони можуть бути виражені у нормах поведінки, цінностях, мережах взаємодії, певних практиках чи традиціях.

Неформальні інститути можуть мати як позитивні, так й негативні наслідки для демократії. З одного боку, вони сприяють згуртованості

суспільства за загальними цінностями та нормами, підвищують ефективність прийняття рішень, знижують транзакційні витрати та дозволяють адаптуватися до змін у соціальному середовищі. З іншого боку, вони можуть підривати верховенство права, ускладнювати механізми підзвітності влади та збільшувати соціальну нерівність через нерівний доступ до ресурсів та мереж впливу.

Дослідження неформальних політичних інститутів є важливим для розуміння того, як насправді функціонує демократія та які фактори впливають на її стійкість та розвиток. Розуміння цих інститутів дозволяє суспільству ефективніше вирішувати проблеми та покращувати свої інституції для досягнення більш справедливого та стабільного суспільства.

Дослідники виділяють таку типологію неформальних інститутів, табл.1.5.

Таблиця 1.5.

Типологія неформальних інститутів

Наслідки	Ефективні формальні інститути	Неефективні формальні інститути
Конвергентні	Додаткові (Complementary)	Замішуючі (Substitutive)
Дивергентні	Адаптивні (Accommodating)	Конкуруючі (Competing)

Джерело: складено автором згідно даних [17, с.60]

Конвергентні неформальні інститути – ці інститути сприяють зміцненню демократичних принципів та інституцій. Вони ґрунтуються на цінностях, нормах та практиках, які підтримують верховенство права, рівність, свободу, політичну участь та підзвітність [17, с.61].

Дивергентні неформальні інститути – ці інститути підривають демократичні принципи та інституції. Вони ґрунтуються на цінностях, нормах та практиках, які сприяють корупції, кумівству, нерівності, авторитаризму та застосуванню сили [17, с.61].

Розглянемо більше ширше представлені типи в табл.1.5.

– Додаткові неформальні інститути. Співіснування та кооперація з формальними інститутами. Додаткові неформальні інститути співіснують та взаємодіють з формальними інститутами, створюючи синергію для досягнення більшої ефективності результатів політики. Ці інститути включають:

– норми. Це неписані правила поведінки, яких дотримуються члени суспільства. Вони можуть включати етичні стандарти, моральні принципи та соціальні очікування. Наприклад, в урядових організаціях можуть існувати негласні правила спілкування між працівниками, які сприяють більш ефективній координації. Норми можуть регулювати поведінку у різних ситуаціях, зокрема, під час прийняття рішень або проведення зустрічей.

– рутини. Повторювані дії та процедури, які стають звичною частиною повсякденної діяльності. Ці рутини можуть включати регулярні наради, неофіційні консультації між співробітниками або стандартизовані підходи до вирішення проблем. Вони допомагають зменшити невизначеність та підвищити ефективність роботи, забезпечуючи стабільність та передбачуваність процесів.

– процедури. Неформальні процедури доповнюють офіційні регламенти і допомагають у реалізації політики. Вони можуть включати неформальні методи розв'язання конфліктів, узгодження дій між різними відділами або впровадження інноваційних рішень. Такі процедури сприяють гнучкості та адаптивності організації до змінних умов.

– спільні очікування та сподівання. Громадяни та учасники політичних процесів часто мають спільні очікування щодо функціонування інститутів і результатів їх діяльності. Це створює певний рівень довіри та передбачуваності, що сприяє стабільності та ефективності політичних процесів. Наприклад, дослідники пов'язують ефективність Конституції США з низкою неформальних правил, спільних сподівань та очікувань, поширених серед громадян.

Таким чином, неформальні інститути значно полегшують процеси прийняття рішень та координації бюрократичної діяльності, підтримуючи юридичні норми та сприяючи ефективній роботі формальних інститутів. Вони забезпечують гнучкість, адаптивність та стабільність, що є критично важливими для успішного функціонування будь-якої політичної системи.

2. Адаптивні неформальні інститути виникають у відповідь на конкретні ситуації та потреби, що часто не відображені у формальному законодавстві. Наприклад, у Радянському Союзі поняття «блат» відображало неофіційні канали впливу та взаємодії, які дозволяли отримувати певні переваги або підвищувати соціальний статус, часто обходячи офіційні процедури [40].

Також, неформальні консультації щодо узгодження законодавчих дій або групові домовленості можуть виникати для вирішення складних проблем або досягнення спільних цілей, навіть якщо це порушує пряме визначення закону. Ці механізми здатні адаптуватися до змін у середовищі та потребах учасників системи, забезпечуючи спосіб функціонування, що відповідає конкретним обставинам.

Отже, адаптивні неформальні інститути можуть існувати паралельно з формальними структурами, і, хоча вони можуть суперечити «букві» закону, вони доповнюють формальні інститути, надаючи гнучкість та можливість реагувати на складні ситуації, які не завжди передбачені у законодавстві.

3. Заміщуючі неформальні інститути мають виникати у країнах із слабкими державними інститутами. Вони компенсують недоліки останніх та сприяють соціально-політичній інтеграції в цих умовах. Наприклад:

- джентельменські угоди – це неофіційні домовленості або пакти між різними групами чи індивідами, які сприяють підтримці порядку та вирішенню конфліктів. Вони можуть діяти в умовах, коли офіційні правові механізми виявляються недостатньо ефективними;

- громадські дружини самооборони. У слабо інституціоналізованих середовищах громади можуть створювати добровільні організації для забезпечення безпеки та вирішення проблем власноруч. Ці

дружини можуть виконувати функції поліції або забезпечувати захист від злочинності;

– неформальні суди (за прикладом громадського осудження в СРСР). В умовах, коли формальні правові системи є недоступними або несправедливими, громади можуть створювати власні механізми розгляду справ та вирішення конфліктів. Ці суди можуть базуватися на традиціях або спільних цінностях і допомагати забезпечити справедливість на рівні громади [44, с. 387].

Заміщуючі неформальні інститути демонструють важливість адаптивності та резилієнтності громад у умовах слабких формальних структур. Вони можуть забезпечити додаткові механізми контролю, безпеки та регулювання у суспільстві, коли офіційні механізми виявляються недостатньо ефективними або недоступними.

4. Конкуруючі неформальні інститути виникають в умовах систематичного недотримання неефективних норм формальних інститутів. Вони структурують поведінку політичних акторів таким чином, щоб вони були змушені дотримуватися встановлених неформальних правил, фактично опинившись перед загрозою покарання за чітке слідування законам.

Деякі з найпоширеніших конкуруючих неформальних інститутів включають складові, які представлено в табл.1.6.

Розглянуті конкуруючі неформальні інститути часто змушують політичних акторів діяти відповідно до установлених правил, навіть якщо це суперечить формальним нормам чи моральним принципам. Вони встановлюють альтернативні системи влади та контролю, які можуть бути більш ефективними в певних умовах, але часто призводять до порушень справедливості та рівності перед законом.

Таблиця 1.6

Складові конкуруючих неформальних інститутів

№	Складові	Характеристика
---	----------	----------------

1.	Корупція	Систематичне використання влади або впливу для особистої вигоди, часто шляхом незаконного отримання грошей або послуг.
2.	Клієнтелізм	Система взаємних послуг та підтримки між політичними лідерами та їхніми прихильниками, що базується на обміні вигодами та послугами.
3.	Патрімоніалізм	Система, в якій влада та ресурси контролюються обмеженою групою осіб або сімей, які передають свій вплив через родові зв'язки або особисті мережі.
4.	Кланова політика	Організація суспільства за принципом кланів або етнічних груп, де відданість та підтримка надається лише членам власного клану чи групи.

Джерело: складено автором згідно даних [45]

Отже, розвиток неоінституціональних теорій в політичній науці приводить до більш глибокого розуміння політичних інститутів, зокрема, розширює увагу на роль неформальних утворень у політичних взаємодіях. Ця тенденція свідчить про важливість вивчення не лише формальних, але й неформальних аспектів політичних систем. Вивчення ролі та особливостей неформальних інститутів, а також «світу мереж» та «інститутів повсякдення» стає ключовим для розуміння сутності політичних процесів. Істотно, що сучасні дослідження неформальних інститутів сприяють поглибленню знань про взаємозв'язки між формальними та неформальними структурами у політичному житті. Вони допомагають розкрити складні механізми взаємодії між різними рівнями інституційної діяльності та вплив неформальних інститутів на функціонування формальних політичних інститутів.

Висновки до розділу 1

Інституціоналізм в економічній та політичній науці пройшов великий шлях, розвиваючись від старих теорій до сучасних підходів. Вже старий інституціоналізм акцентував увагу на ролі традицій та соціальних норм. Середній період більше уваги приділяв психологічним аспектам політичної поведінки. Сучасний неоінституціоналізм розглядає формальні та неформальні інститути, досліджуючи їхній вплив на економічні та політичні результати. Розвиток інституціоналізму дозволяє краще розуміти, як

інституції визначають умови дії політичних акторів та впливають на суспільний.

Неформальні інститути мають значний вплив на політичні процеси, адже вони часто доповнюють і навіть модифікують формальні структури влади. Це може виявлятися у впровадженні традиційних практик, звичаїв чи норм, що регулюють взаємовідносини у політичній сфері. Різноманітність неформальних інститутів свідчить про їхню адаптивність до конкретних умов і соціокультурного контексту. Вони можуть виникати і функціонувати у відповідь на потреби та виклики суспільства, враховуючи традиції, цінності та специфіку місцевих громад. Вивчення неформальних політичних інститутів є важливим для розробки стратегій підтримки демократичних принципів і правової держави. Зрозуміння їхньої ролі дозволяє ефективніше управляти сучасними викликами і підвищує рівень довіри до політичних інституцій у суспільстві.

РОЗДІЛ 2

НЕФОРМАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ В УКРАЇНІ ТА МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ ЗА НИМИ

2.1. Політична клановість в умовах становлення демократії

Політичний клан – це група людей, об’єднаних спільними інтересами, зв’язками та впливом, яка прагне здобути та утримати політичну владу. На відміну від формальних політичних партій, клани не мають чіткої структури, офіційної ідеології чи програмних документів. Їхня діяльність часто ґрунтується на неформальних домовленостях, кумівстві та патронажі.

На рис.2.1. представлено ключові характеристики політичних кланів.

Взаємна підтримка	члени клану підтримують один одного на виборах, у бізнесі та інших сферах впливу
Спільні інтереси	клани об’єднуються навколо спільних інтересів, таких як доступ до ресурсів, збереження влади чи захист бізнесу
Закритість	діяльність кланів часто приховується від громадськості, що може призводити до корупції та зловживання владою.
Вплив на формальні інституції	клани можуть мати значний вплив на формальні політичні інституції, такі як парламент, уряд та суди

Рис.2.1. Ключові характеристики політичних кланів

Джерело: складено автором на основі [30]

Взаємна підтримка є однією з ключових характеристик політичних кланів і виявляється у сприянні членів клану один одному у різних ситуаціях. Ця підтримка проявляється як на виборах, де члени клану можуть активно підтримувати кандидатів зі свого оточення, так і у сфері бізнесу, де вони

можуть сприяти один одному у отриманні вигідних контрактів або укладанні важливих угод. Крім того, взаємна підтримка клану може виявлятися і в інших сферах впливу, наприклад, у сфері громадської діяльності, де члени клану можуть допомагати один одному в реалізації важливих проектів або ініціатив. Така підтримка є важливим елементом функціонування політичних кланів, оскільки вона дозволяє їм зберігати вплив і контроль над ключовими сферами життя суспільства.

Ще однією важливою характеристикою політичних кланів є їх об'єднання навколо спільних інтересів. Клани зазвичай формуються на основі спільних цілей інтересів, до яких можуть відноситися, наприклад, отримання доступу до ресурсів, збереження влади або захист бізнесу. Для багатьох кланів ці цілі можуть бути ключовими, оскільки вони дозволяють забезпечити їхню стабільність та вплив у важливих сферах життя суспільства. Наприклад, клани можуть об'єднуватися для отримання доступу до прибуткових бізнес-проектів або для захисту своїх інтересів в урядових структурах. Такі спільні інтереси є основою функціонування кланів і визначають їхню стратегію дії та взаємовідносини з іншими суб'єктами влади [30].

Закритість політичних кланів полягає у тому, що їхня діяльність відбувається в умовах обмеженої доступності інформації громадськості. Це означає, що зазвичай зовнішній світ не має повного уявлення про те, що відбувається всередині кланів, як вони приймають рішення та яким чином впливають на політичну чи економічну ситуацію. Така закритість може виникати з різних причин. По-перше, клани можуть прагнути зберегти конфіденційність угод та домовленостей, особливо якщо вони мають відношення до фінансових або стратегічних планів. По-друге, вони можуть уникати публічної критики та контролю, який може здійснюватися громадськістю, ЗМІ або політичними опонентами. Проте, така закритість може стати ґрунтом для розвитку корупції та зловживань, оскільки вона ускладнює контроль за діяльністю кланів та їх впливом на прийняття рішень у суспільстві. Тому важливо встановлювати механізми внутрішнього та

зовнішнього контролю за діяльністю політичних кланів для запобігання корупції та зловживань владою.

Політичні клани мають здатність впливати на формальні політичні інституції, такі як парламент, уряд та суди. Це можливо завдяки їхнім ресурсам, зв'язкам та впливові у різних сферах суспільства. У парламенті клани можуть мати своїх представників, які голосують відповідно до інтересів клану. Вони можуть об'єднуватися навколо певних законодавчих ініціатив або виступати єдиним фронтом у певних ситуаціях. Крім того, клани можуть впливати на уряд через своїх членів, які можуть обіймати посади у виконавчій владі та вносити рішення, сприятливі для клану. У судах клани також можуть мати вплив через свої зв'язки та ресурси. Вони можуть використовувати цей вплив для впливу на судові рішення або для вирішення справ у свою користь. Такий вплив кланів на формальні інституції може ставати загрозою для демократії та правової держави, оскільки він може сприяти розпаду системи розділу влад та виникненню корупції. Тому важливо встановлювати механізми контролю та обмежень для запобігання зловживанням впливу політичних кланів на формальні інституції.

Вплив політичних кланів на суспільство може бути як позитивним, так і негативним (рис.2.2).



Рис.2.2. Вплив політичних кланів на суспільство [2]

Позитивний вплив політичних кланів на суспільство полягає в їхній здатності об'єднувати людей та організації навколо спільних цілей інтересів. Клани можуть створювати мережі підтримки та співпраці, що сприяє підвищенню ефективності діяльності та досягненню поставлених завдань. Вони також можуть бути важливим чинником стабільності в суспільстві, забезпечуючи злагоджену взаємодію між різними групами інтересів та запобігаючи конфліктам. Крім того, політичні клани можуть стимулювати економічний розвиток, сприяючи розвитку бізнесу та інвестиціям у ключові сектори. Вони можуть бути активними учасниками вирішення соціальних проблем, сприяючи покращенню умов життя та соціальній справедливості. Крім того, клани можуть виступати тими, хто сприяє розвитку демократії, забезпечуючи участь громадян у політичному процесі та захищаючи їхні права та свободи [2].

Негативний вплив політичних кланів на суспільство полягає у їхній здатності сприяти корупції, кумівству та нерівномірному розподілу влади. Клани можуть використовувати свій вплив для отримання неправомірних вигод, включаючи отримання вигідних контрактів, владних посад та доступу до ресурсів. Це може призводити до втрати довіри громадськості до політичної системи та підризу демократичних процесів. Крім того, політичні клани можуть сприяти виникненню кумівства, коли ключові посади у владі або бізнесі займають особи, що мають зв'язки з певним кланом. Це може призводити до непрозорих та несправедливих рішень у сферах економіки та політики, а також до втрати конкурентної боротьби та інновацій. Нерівномірний розподіл влади, що спричинений впливом політичних кланів, може також призводити до виникнення соціальних конфліктів та нерівностей. Клани можуть концентрувати владу та ресурси в руках обмеженої групи людей, що може призвести до виникнення соціальних нерівностей та конфліктів у суспільстві. У цілому, негативний вплив політичних кланів може перешкоджати демократичним процесам та економічному розвитку, а також викликати негативні соціальні наслідки для суспільства [5].

Важливо зазначити, що не всі групи, які об'єднуються спільними інтересами, є політичними кланами. Для того, щоб вважатися кланом, група повинна мати значний вплив на політичну систему та прагнути здобути та утримати владу.

В табл.2.1. представлено приклади політичних кланів: зарубіжний досвід.

Таблиця 2.1

Приклади політичних кланів: зарубіжний досвід

Країна	Клан	Характеристика
США	Кеннеді	Впливова політична династія, яка дала США двох президентів (Джона Ф. Кеннеді та Роберта Ф. Кеннеді). Клан має значні зв'язки у ЗМІ, політиці та бізнесі.
Японія	Фудзімакі	Політична династія, яка протягом багатьох років обіймала високі посади в японському уряді. Клан має тісні зв'язки з бюрократією та великими корпораціями.
Велика Британія	Сазерленд	Аристократична родина, яка володіє значними земельними володіннями та має значний вплив на політику Шотландії. Клан має тісні зв'язки з британською королівською сім'єю.
Франція	Ротшильди	Впливова банківська династія, яка протягом століть має значний вплив на європейську політику та економіку. Клан має тісні зв'язки з політичною та діловою елітою багатьох країн.

Джерело: складено автором на основі [48, 63, 64, 68]

Клан Кеннеді - це американська політична династія, яка протягом століть відіграє значну роль у американській політиці та суспільстві. Їхнє коріння сягає Ірландії, звідки вони емігрували до США в середині 19 століття. Підйом клану Кеннеді розпочався з Джозефа П. Кеннеді, успішного бізнесмена та дипломата. Він був послом США у Великій Британії під час Другої світової війни і заклав основу для майбутнього політичного успіху своїх синів. Найвідомішим членом клану є Джон Ф. Кеннеді, який став 35-м президентом США у 1961 році. Його президентство було трагічно обірвано його вбивством у 1963 році, але він залишається однією з найпопулярніших і шанованих фігур в американській історії. Роберт Ф. Кеннеді, брат Джона Ф. Кеннеді, також був відомим політиком. Він обіймав посаду генерального прокурора США під час президентства свого брата і пізніше балотувався в

президенти у 1968 році, але був убитий під час передвиборчої кампанії. Інші члени клану Кеннеді також обіймали важливі політичні посади, такі як сенатори США, конгресмени та губернатори штатів.

Клан Кеннеді мав значний вплив на американську політику та культуру. Їхні ліберальні погляди та прихильність соціальній справедливості справили глибокий вплив на Демократичну партію США. Незважаючи на трагічну смерть Джона та Роберта Ф. Кеннеді, клан Кеннеді залишається однією з найвпливовіших політичних династій в американській історії. Їхні ідеали та спадщина продовжують надихати людей по всьому світу.

Важливо зазначити, що про клан Кеннеді існує багато суперечок. Деякі критики вважають, що вони є династією багатих і привілейованих людей, які не розуміють проблем звичайних американців. Інші ж вважають, що вони є прикладом того, чого можна досягти завдяки наполегливій праці та відданості своїй справі. Незалежно від того, як хто ставиться до клану Кеннеді, не можна заперечувати їхній значний вплив на американську історію.

Клан Фудзімакі представляє важливу політичну династію в Японії, чий вплив перетинається з історією країни. Утім, деталізувати історію та вплив цієї династії можна більш докладно. Історія клану Фудзімакі почалася у період Едо, коли вони були сім'єю самураїв. Під час модернізації Японії в кінці 19 століття члени клану почали активно займати посади в уряді та відігравати ключову роль у розвитку економіки країни. Згодом, у 20 столітті, клан Фудзімакі став впливовою силою в японській політиці. Їхні представники обіймали посади прем'єр-міністра, міністрів та інших високопосадовців. Крім того, клан мав сильні зв'язки з бюрократією та великими корпораціями, що сприяло їхньому впливові.

Сучасний стан клану Фудзімакі підтверджує його важливість у сучасній японській політиці та бізнесі. Члени династії і досі займають високі посади в уряді та корпораціях, що свідчить про їхню стійку позицію в японському суспільстві.

Незважаючи на це, клан Фудзімакі не без критики. Деякі вважають, що вони корумповані та використовують свою владу для власного збагачення. Інші ж вважають, що вони є досвідченими та компетентними лідерами, які допомагають у розвитку країни. Таким чином, клан Фудзімакі є складним феноменом в японській політиці та суспільстві, що заслуговує на увагу та аналіз з різних точок зору.

Клан Сазерленд, як аристократична родина, мав значний вплив на шотландську та британську історію протягом століть. У своїй історії клан здійснював ряд важливих дій, що вплинули на політичний, економічний та соціальний розвиток країни.

У 16 столітті, під час свого піднесення, графи Сазерленд відіграли ключову роль у шотландських війнах за незалежність. Вони були одними з наймогутніших феодалів, які брали активну участь у захисті своїх територій та у зміцненні влади шотландського короля. Протягом століть клан Сазерленд продовжував володіти значними земельними володіннями, що дозволяло їм мати вплив на місцеве населення та економіку регіону. Вони були одними з основних землевласників, що забезпечувало їм значний соціальний та політичний статус. Сучасний стан клану Сазерленд також вражає. Члени родини продовжують мати вплив на суспільство та бізнес, обіймаючи важливі посади в уряді та корпораціях. Вони є представниками аристократії, яка зберігає своє старовинне значення та авторитет.

Однак, клан Сазерленд не без критики. Деякі вважають, що вони експлуатують своїх орендарів та користуються своїм статусом для власного збагачення. Це викликало суперечки та дискусії у суспільстві щодо їхньої ролі та впливу. Однак, не можна заперечувати, що клан Сазерленд має значний внесок у історію та культуру Шотландії та Великої Британії.

Банківська династія Ротшильдів протягом століть впливала на європейську політику та економіку, маючи значний вагомий вплив. Їхні фінансові ресурси та зв'язки з політичною та діловою елітою дозволяли їм грати важливу роль у формуванні європейської історії.

Початок їхньої діяльності припадає на кінець 18 століття, коли Майєр Амшель Ротшильд, німецький єврейський банкір, заснував банківську імперію, що розширилася по всій Європі. Його успіх ґрунтувався на вмінні надавати кредити королям, урядам та підприємцям. Династія Ротшильдів уклала тісні зв'язки з європейською політичною та діловою елітою, фінансуючи війни, революції та промислові революції. Їхні стосунки з королями, прем'єр-міністрами та іншими впливовими особистостями дозволяли їм впливати на політику та економіку.

Вплив Ротшильдів на європейське суспільство був амбівалентним. Їхні інвестиції сприяли розвитку економіки та створенню робочих місць, але також викликали заздрість та ресентимент. Їхні багатства та влада часто спричиняли обвинувачення у використанні їхньої позиції для експлуатації бідних та маніпулювання ринками. Ротшильди відіграли ключову роль у розвитку європейської капіталістичної економіки, фінансуючи будівництво залізниць, каналів та інших інфраструктурних проєктів, а також інвестуючи в промисловість та гірничу справу. Їхні інвестиції сприяли економічному зростанню та процвітанню в Європі.

Сьогодні вплив Ротшильдів на європейську політику та економіку дещо зменшився, але вони все ще є однією з найвпливовіших фінансових династій у світі. Важливо зазначити, що їхній вплив є складною та суперечливою темою, існує багато різних точок зору щодо їхньої ролі в історії.

Політичні клани в Україні з'явилися в ранні роки незалежності, на початку 1990-х років. Їхньому виникненню сприяло кілька факторів, які представлено на рис.2.2.

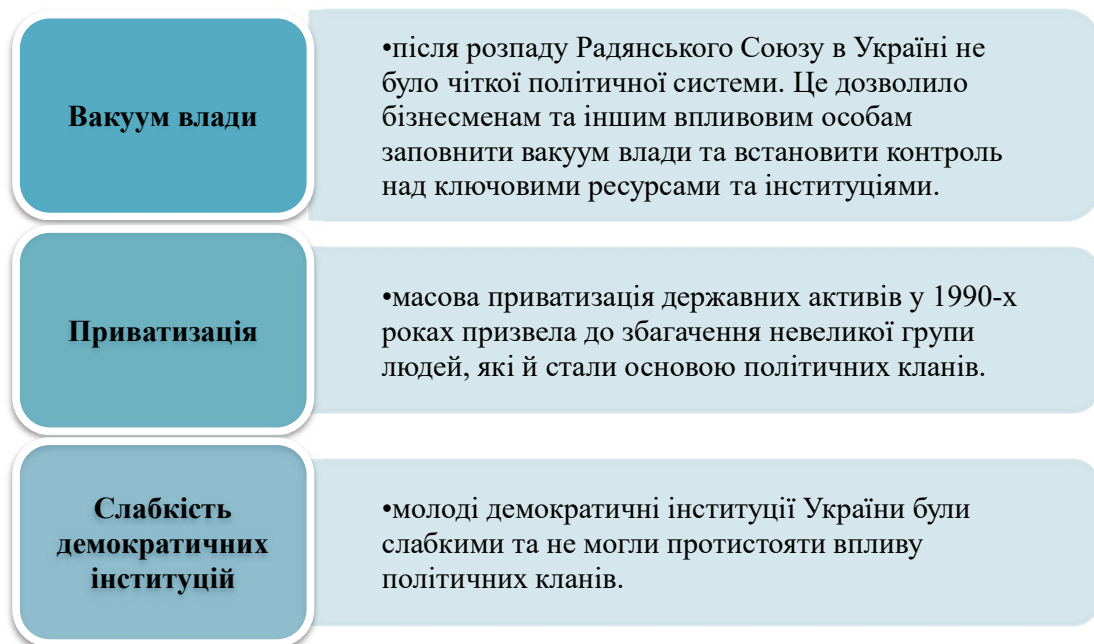


Рис.2.2. Фактори впливу утворення політичних кланів в Україні

Джерело: складено автором

Вакуум влади, який виник у період після розпаду Радянського Союзу в Україні, є одним із ключових факторів, що сприяв утворенню політичних кланів. Під час цього періоду в Україні не було чіткої політичної системи, що створило простір для впливових осіб, зокрема бізнесменів, для заповнення цього вакууму влади. Вони використовували свої ресурси та вплив для встановлення контролю над ключовими ресурсами та інституціями. Цей процес сприяв формуванню політичних кланів, які здобули вплив у країні, визначаючи напрямки політичного розвитку та розподіл ресурсів.

Процес масової приватизації державних активів, що відбувався у 1990-х роках в Україні, виявився ще одним значущим фактором утворення політичних кланів. Приватизація спричинила збагачення невеликої групи людей, місце яких в системі влади стало основою формування політичних кланів. Контроль над значними державними ресурсами та підприємствами, які були приватизовані, значно посилив економічний та політичний вплив цієї групи. Цей процес сприяв формуванню концентрованих центрів влади, які

визначали не лише економічні процеси, а й напрямки політичного розвитку країни.

Слабкість демократичних інституцій в Україні в період початку її незалежності також відіграла важливу роль у формуванні політичних кланів. Молоді демократичні структури країни не були достатньо розвинуті та не мали достатньої законодавчої бази для ефективного функціонування. Це створило сприятливі умови для виникнення і посилення впливу політичних кланів, які використовували цей вакуум для зміцнення своїх позицій. Недостатня прозорість та відкритість діяльності державних органів сприяла корупції та відкритому впливу кланових структур на процеси влади та прийняття рішень. Це ускладнювало формування конкурентного політичного середовища та сприяло консолідації владних структур в руках обмеженого кола осіб.

Українські політичні клани, що сформувалися навколо впливових фігур, мають важливе значення для розуміння політичної ситуації в країні. Одним із найвідоміших кланів є клан Леоніда Кучми, який склався під час його президентства з 1994 по 2005 рік. Цей клан контролював значну частину української промисловості та енергетики, використовуючи свої позиції для забезпечення власних інтересів та підтримки союзників.

Інший відомий клан української політики - клан Віктора Ющенка, який виник у період його президентства з 2005 по 2010 рік. Цей клан спирався на підтримку націоналістичних та прозахідних сил, спрямовуючи свою діяльність на зміцнення української національної ідентичності та підтримку євроінтеграційного курсу країни.

Третій значимий клан - це клан Петра Порошенка, який склався під час його президентства з 2014 по 2019 рік. Цей клан мав значні інтереси в кондитерській промисловості та ЗМІ, використовуючи свої позиції для підтримки своїх бізнесів та впливових засобів масової інформації. Кожен з цих кланів мав значний вплив на політичні та економічні процеси в Україні, формуючи політичну арену країни протягом визначеного періоду часу.

Вплив політичних кланів на українську політику був значним:

- вони контролювали доступ до ресурсів та капіталу;
- вони впливали на формування політики;
- вони фінансували політичні кампанії;
- вони контролювали ЗМІ.

Вплив політичних кланів на українське суспільство справді був неоднозначним. З одного боку, вони сприяли економічному зростанню та стабільності, розвиваючи бізнес та забезпечуючи робочі місця. Однак з іншого боку, вони сприяли поширенню корупції, кумівства та нерівності, використовуючи свої позиції для особистої вигоди.

У останні роки роль політичних кланів в Україні дещо зменшилася. Це сталося через такі події, як Помаранчева революція 2004 року, яка призвела до ослаблення клану Кучми та посилення демократичних інституцій. Революція Гідності 2013-2014 років також відіграла важливу роль, призводячи до повалення режиму Януковича та початку нових антикорупційних реформ.

Незважаючи на це, політичні клани все ще відіграють значну роль в українській політиці. Вони впливають на такі сфери, як економіка, політика, ЗМІ та судова система, хоча їхній вплив може бути менш помітним порівняно з попередніми періодами.

Інституціоналізація політичної системи відіграє складну і неоднозначну роль у розвитку політичної клановості в Україні. З одного боку, чіткі правила та процедури можуть ускладнити кланам маніпулювання системою. З іншого боку, слабкі або неефективні інституції можуть бути захоплені кланами, що посилює їхній вплив.

В Україні інституціоналізація політичної системи все ще перебуває на стадії розвитку. Слабкі інституції, корупція та вплив кланів є серйозними проблемами, які перешкоджають демократичному розвитку країни. Подолання цих проблем потребуватиме комплексних реформ, спрямованих на зміцнення верховенства права, боротьбу з корупцією та забезпечення незалежності інституцій.

2.2. Негативний вплив корупції на політичну систему та напрями протидії їй

Корупція є однією з найбільших проблем сучасного світу, що веде до значних негативних наслідків. Розуміння її сутності, видів та причин виникнення є вельми актуальними у сучасному суспільстві. У цьому контексті, важливо почати з уточнення сутності корупції. Етимологічно, корупція походить від латинського слова «corruption», що означає псувати, завдавати шкоду, руйнувати, викривляти або фальсифікувати. В її найуживанішому варіанті, корупція визначається як зловживання особою своїми повноваженнями, що надані державою, з метою особистого збагачення або на користь третіх осіб. Корупція має глибокі історичні коріння та соціальні передумови, історія якої пов'язана з розвитком державних структур та формуванням бюрократичних систем. Характерною ознакою функціонування чиновництва завжди була наявність корупційних проявів.

Досить широко дане поняття представлено в економічній та юридичній літературі. Її аналіз засвідчив, що на сьогодні немає чіткого й однозначного визначення досліджуваного поняття (табл.2.2).

Таблиця 2.2

Трактування сутності корупції в законодавстві та науковій літературі

Автор	Визначення
1	2
Закон України «Про запобігання корупції»	«Корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей».
Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією	«Корупція - це вимагання, пропозиція, давання чи отримання хабара або іншої неправомірної вигоди, що порушує належне виконання обов'язку особою, що отримує корупційну вигоду»[42].

Продовження табл.2.2

1	2
Ревак І.О.	«Корупція - це використання службового становища посадовими особами для надання за винагороду різного роду матеріальних благ, пільг, послуг або інших переваг» [32]
А.С. Політова	«Корупція – це суспільно небезпечне діяння, яке полягає у зловживанні або перевищенні влади чи службових повноважень службовою особою, а також одержання нею для себе чи інших осіб неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) щодо такої вигоди. На її думку, це поняття дозволить окреслити коло корупційних правопорушень» [29].
С.М. Клімова та Т.В. Ковальова	«Корупція – це складне соціальне явище, яке полягає у використанні службового становища для отримання особистої вигоди, негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного життя й розвитку суспільства і держави» [16].
Соловйов В. М.	«Корупція - це складне і багатоаспектне (економічне, правове, моральне) соціальне явище. Вона є розгалуженою системою злочинних відносин, яка вражає не тільки державні структури, кредитно-фінансову зовнішньоекономічну систему, підприємницьку діяльність, а й усі ланки влади, ставить під загрозу конституційні права і свободи громадян, їхню безпеку та національні інтереси держави» [35].

Корупція є універсальним явищем, яке не обмежується певною дисципліною і об'єднує в собі соціальні, правові, філософські та економічні аспекти. Значна кількість визначень корупції залежить від підходу дослідників до цього питання. Кожен науковець має власну думку щодо корупції, і їхні дослідження дозволяють сформулювати власне визначення цього явища. Одним з таких визначень може бути наступне: корупція - це використання особою свого службового становища та/або владних повноважень з метою отримання матеріальної та нематеріальної вигоди особисто або для інших осіб, що порушує закон. Основними ознаками корупції є системність, соціальність, та дисфункція соціального управління в усіх сферах суспільства як наслідок корупції. Корупція проявляється у множинних формах зловживань службовими повноваженнями в державному, муніципальному та приватному секторах, а також у формі підкупу та продажності службовців.

В табл.2.3. представлено зарубіжний досвід корупції та протидії їй.

Таблиця 2.3

Зарубіжний досвід корупції та протидії їй

Країна	Типові прояви корупції	Заходи протидії корупції	Результати
Сінгапур	Низький рівень бюрократичної корупції, але наявність корупції в приватному секторі.	Жорсткі покарання за корупцію, прозорість державних закупівель, сильна система «meritocracy».	Один з найнижчих рівнів корупції в світі, високий рівень довіри до уряду.
Гонконг	Високий рівень корупції в минулому, значне зниження за останні роки.	Незалежна антикорупційна комісія, жорсткі правила для лобіювання, прозорість бюджету.	Зниження рівня корупції, але все ще залишається проблемою.
Данія	Низький рівень корупції.	Високий рівень довіри до уряду та інституцій, сильна культура верховенства права, прозорість у публічних справах.	Один з найнижчих рівнів корупції в світі, високий рівень задоволеності громадян урядом.
Швеція	Низький рівень корупції.	Прозорість у публічних справах, жорсткі правила для лобіювання, сильна система «meritocracy»..	Один з найнижчих рівнів корупції в світі, високий рівень довіри до уряду.
Італія	Високий рівень корупції, особливо в політиці та публічних закупівлях.	Незалежна антикорупційна прокуратура, жорсткі правила для фінансування політичних партій, прозорість у публічних справах.	Деяке зниження рівня корупції, але все ще залишається серйозною проблемою.
Мексика	Високий рівень корупції, особливо в поліції та судовій системі.	Незалежна антикорупційна комісія, реформа поліції та судової системи, прозорість у публічних справах.	Деяке зниження рівня корупції, але все ще залишається серйозною проблемою.
Бразилія	Високий рівень корупції, особливо в політиці та на державних підприємствах.	Незалежна антикорупційна прокуратура, операції «Чисті руки», прозорість у публічних справах.	Деяке зниження рівня корупції, але все ще залишається серйозною проблемою.

Джерело: складено автором на основі [4]

У Сінгапурі спостерігається низький рівень бюрократичної корупції, однак певні проблеми зберігаються в приватному секторі. Це може включати випадки хабарництва та зловживання впливом з боку бізнес-лідерів і підприємців. Така ситуація пояснюється значною мірою відкритістю економіки та активною участю приватного сектору в міжнародній торгівлі, що іноді створює можливості для корупційних дій.

Сінгапур застосовує комплексний підхід до боротьби з корупцією, що включає кілька ключових заходів. По-перше, у країні встановлені жорсткі покарання за корупційні дії. Наприклад, у випадках виявлення хабарництва чи зловживання службовим становищем, винуватців чекають серйозні кримінальні санкції, аж до тривалих тюремних термінів. По-друге, значна увага приділяється прозорості державних закупівель, що знижує можливість для корупційних схем. Важливим елементом є також система «meritocracy» (меритократія), яка забезпечує призначення на державні посади виключно за заслугами, що мінімізує можливість корупційних практик [4].

Завдяки цим заходам Сінгапур досяг одного з найнижчих рівнів корупції у світі. За даними Transparency International, країна постійно займає високі позиції у світових рейтингах прозорості та відсутності корупції. Крім того, високий рівень довіри до уряду серед громадян Сінгапуру є свідченням ефективності антикорупційної політики. Такий рівень довіри також сприяє стабільності та економічному зростанню країни, що підтверджує успішність застосованих заходів.

Приклад Сінгапуру є показовим у контексті глобальної боротьби з корупцією. Інші країни можуть взяти на озброєння сінгапурський підхід, що передбачає суворі санкції, прозорі процедури та систему призначень на основі заслуг, для зменшення рівня корупції та підвищення довіри до державних інститутів.

У минулому Гонконг стикався з високим рівнем корупції, що виявлялося в різних формах, таких як хабарництво, зловживання службовим становищем і корупційні схеми в державних установах та приватному секторі. Корупція охоплювала широкі сфери діяльності, включаючи будівництво, громадські послуги та правоохоронні органи, що суттєво підривало довіру до уряду та державних інститутів.

Для подолання корупції в Гонконзі було запроваджено кілька важливих заходів. Одним з найефективніших стало створення Незалежної антикорупційної комісії (ICAC), яка отримала широкі повноваження для

розслідування корупційних справ та притягнення винних до відповідальності. ICAC також здійснює превентивні заходи, включаючи освітні програми для громадян та бізнесу. Крім того, Гонконг запровадив жорсткі правила для лобіювання, що обмежують можливості незаконного впливу на законодавчий процес. Важливим елементом боротьби з корупцією стала прозорість бюджету, що дозволяє громадськості та контрольним органам відстежувати використання державних коштів та запобігати їхньому нецільовому витрачання.

За останні роки Гонконг досяг значного зниження рівня корупції. Антикорупційні заходи, запроваджені ICAC, сприяли підвищенню прозорості та підзвітності державних інститутів. Гонконг став прикладом ефективної боротьби з корупцією в регіоні, що відобразилося у покращенні його позицій у світових рейтингах прозорості та управління. Проте, попри досягнуті успіхи, корупція залишається проблемою, яка потребує постійного контролю та вдосконалення антикорупційних стратегій. В окремих сферах, таких як будівництво та громадські послуги, ще існують виклики, які потребують подальшого вирішення.

Приклад Гонконгу демонструє, що системний підхід до боротьби з корупцією, включаючи незалежні антикорупційні органи, жорстке регулювання лобіювання та прозорість бюджетного процесу, може значно зменшити рівень корупції та підвищити довіру до уряду. Інші країни можуть використати досвід Гонконгу для розробки власних ефективних антикорупційних політик.

Данія відома своїм низьким рівнем корупції, що в основному обумовлено високими стандартами етики та прозорості в державному управлінні. Корупція у країні є рідкісним явищем і обмежується, здебільшого, незначними випадками, що трапляються у місцевих органах влади чи окремих секторах економіки.

Данія застосовує комплексний підхід до протидії корупції, який включає кілька ключових аспектів. Високий рівень довіри до уряду та інституцій

забезпечується через систему відкритого управління, де прозорість у публічних справах відіграє центральну роль. Сильна культура верховенства права гарантує, що будь-які корупційні дії негайно розслідуються та караються відповідно до закону. Крім того, громадянське суспільство та медіа активно залучаються до контролю за діями уряду та повідомлення про будь-які випадки корупції.

Данія стабільно утримує позиції серед країн з найнижчим рівнем корупції у світі, що підтверджується численними міжнародними рейтингами, зокрема Transparency International. Високий рівень задоволеності громадян урядом є ще одним показником успішності антикорупційних заходів. Такі досягнення сприяють підвищенню загального рівня довіри до державних інституцій та покращенню якості життя громадян.

Досвід Данії демонструє, що прозорість, підзвітність та активна участь громадянського суспільства є важливими компонентами успішної антикорупційної політики. Інші країни можуть застосовувати подібні практики для досягнення схожих результатів у боротьбі з корупцією.

Швеція характеризується низьким рівнем корупції, що є результатом довготривалої роботи у сфері забезпечення прозорості та підзвітності державних органів. Корупційні прояви є рідкісними і в основному стосуються незначних порушень у місцевих органах влади або у певних секторах економіки.

У Швеції діє кілька ключових механізмів для протидії корупції. Прозорість у публічних справах є одним з основних принципів шведського державного управління. Громадяни мають вільний доступ до інформації про діяльність уряду, що мінімізує можливості для корупційних дій. Жорсткі правила для лобіювання забезпечують контроль за впливом бізнесу на політичні рішення. Система меритократії гарантує, що призначення на державні посади здійснюються виключно на основі заслуг, що знижує ризики фаворитизму та корупційних призначень.

Швеція стабільно входить до переліку країн з найнижчим рівнем корупції у світі. Це підтверджується високими позиціями у міжнародних рейтингах, таких як Transparency International. Високий рівень довіри громадян до уряду також свідчить про ефективність антикорупційних заходів. Такий рівень довіри сприяє стабільності політичної системи та забезпечує стійке економічне зростання.

Досвід Швеції є важливим прикладом для інших країн у боротьбі з корупцією. Впровадження прозорих процедур, жорсткого регулювання лобіювання та системи призначень на основі заслуг може значно знизити рівень корупції та підвищити довіру до державних інституцій.

Італія стикається з високим рівнем корупції, що особливо проявляється в політичній сфері та публічних закупівлях. Корупційні схеми часто включають хабарництво, зловживання службовим становищем та незаконне фінансування політичних партій. Значна частина корупційних проявів пов'язана з мафіозними структурами, які мають вплив на економіку та політику країни.

Для боротьби з корупцією в Італії впроваджено низку заходів. Незалежна антикорупційна прокуратура (Autorità Nazionale Anticorruzione, ANAC) займається розслідуванням корупційних справ та притягненням винних до відповідальності. Крім того, запроваджено жорсткі правила для фінансування політичних партій, що передбачають прозорість та підзвітність у процесі отримання та витрачання коштів. Прозорість у публічних справах також відіграє важливу роль у запобіганні корупції. Відкритий доступ до інформації про державні контракти та витрати дозволяє громадськості та контрольним органам здійснювати ефективний нагляд.

Попри впроваджені заходи, Італія все ще стикається з серйозними проблемами у сфері корупції. Однак, спостерігається деяке зниження її рівня завдяки активності антикорупційних органів та підвищенню прозорості у публічних справах. Проте, корупція залишається значною перешкодою для економічного розвитку та політичної стабільності країни.

Досвід Італії демонструє складність боротьби з корупцією в умовах глибокого вкорінення корупційних практик та впливу організованої злочинності. Незалежність антикорупційних органів, суворі правила фінансування політичних партій та підвищення прозорості є ключовими компонентами, які можуть сприяти зниженню рівня корупції. Інші країни можуть використовувати цей досвід для розробки ефективних стратегій боротьби з корупцією у власних умовах.

Мексика стикається з високим рівнем корупції, який особливо виражений у поліції та судовій системі. Корупційні практики включають хабарництво, вимагання, зловживання владою та зв'язки з організованою злочинністю. Ці проблеми підривають довіру громадян до правоохоронних органів та судових інституцій, що ускладнює боротьбу з корупцією та забезпечення правопорядку.

Для подолання корупції у Мексиці було впроваджено кілька ключових заходів. Незалежна антикорупційна комісія (Sistema Nacional Anticorrupción, SNA) створена для координації зусиль з боротьби з корупцією та забезпечення підзвітності державних службовців. Крім того, проводяться реформи поліції та судової системи, спрямовані на підвищення їх прозорості та зниження впливу корупційних практик. Важливу роль відіграє також підвищення прозорості у публічних справах, що забезпечується відкритим доступом до інформації про державні контракти, бюджетні витрати та діяльність урядових органів.

Запровадження цих заходів призвело до деякого зниження рівня корупції у Мексиці. Проте, корупція залишається серйозною проблемою, яка потребує постійного контролю та подальшого вдосконалення антикорупційної стратегії. Незважаючи на прогрес, досягнутий у певних сферах, багато громадян продовжують стикатися з корупційними проявами в повсякденному житті.

Досвід Мексики свідчить про те, що боротьба з корупцією вимагає комплексного підходу та тісної співпраці між різними гілками влади.

Незалежні антикорупційні органи, реформи правоохоронних та судових систем, а також забезпечення прозорості у публічних справах є ключовими елементами, які можуть допомогти знизити рівень корупції. Інші країни можуть врахувати цей досвід при розробці власних стратегій протидії корупції, адаптуючи його до своїх специфічних умов.

У Бразилії корупція є поширеною проблемою, яка особливо виявляється у політичній сфері та на державних підприємствах. Корупційні схеми часто включають хабарництво, відмивання грошей, зловживання владою та зловживання державними коштами. Значні корупційні скандали, що залучають високопосадовців та керівників великих державних підприємств, такі як Petrobras, підривають довіру громадян до державних інституцій.

Для боротьби з корупцією в Бразилії було впроваджено кілька значних заходів. Незалежна антикорупційна прокуратура (Ministério Público Federal) відіграє ключову роль у розслідуванні та переслідуванні корупційних справ. Операції «Чисті руки» (Operação Lava Jato), які розпочалися у 2014 році, стали важливим етапом у викритті великих корупційних схем, що залучали політичних лідерів і бізнесменів. Крім того, заходи щодо підвищення прозорості у публічних справах, включаючи відкритий доступ до інформації про державні контракти та витрати, сприяють зменшенню можливостей для корупційних дій.

Попри впроваджені заходи, корупція залишається серйозною проблемою в Бразилії. Операції «Чисті руки» призвели до значного зниження рівня корупції та покращення підзвітності державних інституцій, однак багато громадян все ще стикаються з корупційними проявами у своєму повсякденному житті. Поступове зниження рівня корупції вказує на ефективність вжитих заходів, але проблема залишається актуальною і потребує подальших зусиль.

Досвід Бразилії демонструє важливість незалежних антикорупційних органів та масштабних операцій з викриття корупційних схем для зменшення рівня корупції. Впровадження прозорості у публічних справах також відіграє

важливу роль у запобіганні корупційним діям. Інші країни можуть врахувати цей досвід при розробці власних стратегій боротьби з корупцією, адаптуючи його до своїх національних умов та особливостей.

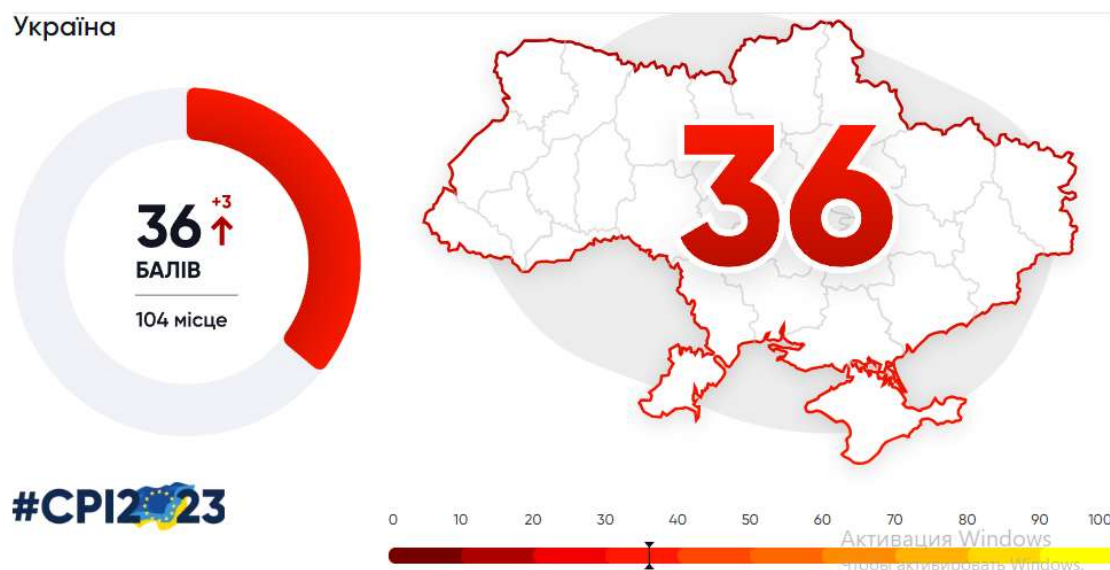


Рис.2.3. Індекси сприйняття корупції [14]

За результатами Індексу сприйняття корупції (CPI) за 2023 рік, Україна отримала 36 балів зі 100 можливих, що забезпечило їй 104 місце серед 180 країн. Це зростання на 3 бали у порівнянні з попереднім роком, що є одним із найкращих результатів у світі за цей період. Крім того, Україна стала однією з 17 країн, які досягли свого найкращого показника в історії CPI [14].

Порівнюючи з іншими країнами, Україна з показником 36 балів опинилася на одному рівні з Алжиром, Бразилією та Сербією. На один бал більше мають такі країни, як Албанія, Аргентина, Білорусь, Гамбія, Ефіопія та Замбія, які отримали по 37 балів. У той же час, такі країни, як Боснія і Герцеговина, Домініканська Республіка, Єгипет, Непал, Панама, Сьєрра-Леоне та Таїланд, мають на один бал менше, тобто 35 балів [14].

Аналізуючи результати, підвищення показника України на 3 бали є значним досягненням, враховуючи складні соціально-економічні та політичні умови, в яких перебуває країна. Це свідчить про покращення у сфері боротьби з корупцією та підвищення прозорості державних інститутів. Досягнення

найкращого показника в історії СРІ свідчить про ефективність впроваджених реформ та заходів, спрямованих на зниження рівня корупції в Україні.

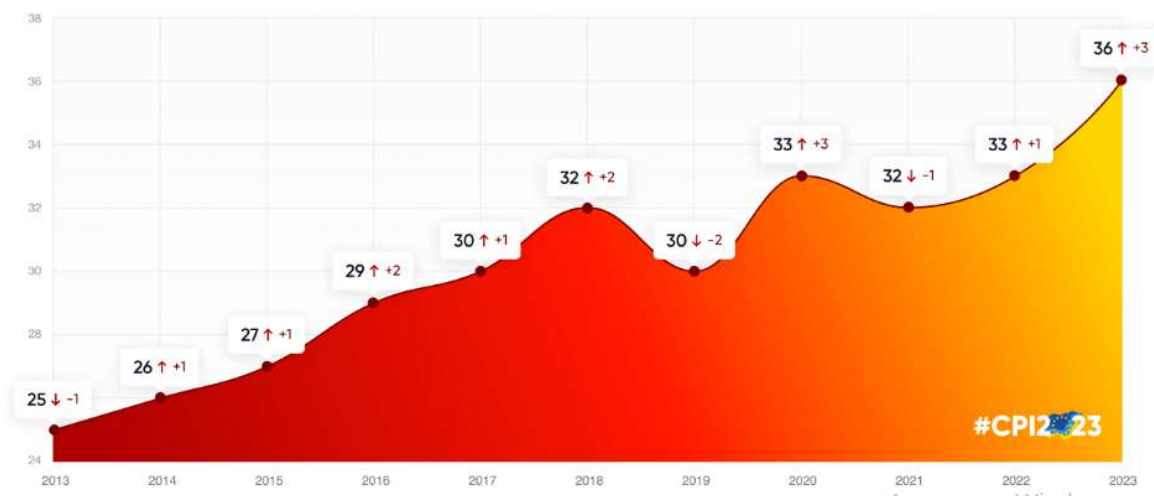


Рис.2.4. Антикорупційні результати України в цифрах [14]

З часів Революції Гідності та початком великого реформування, за останні 10 років Україна додала загалом 11 балів у дослідженні Індексу сприйняття корупції (СРІ). Таке значне покращення свідчить про ефективність антикорупційних заходів та реформ, спрямованих на підвищення прозорості та підзвітності державних інститутів. Зростання в Індексі сприйняття корупції навіть під час повномасштабної війни у 2023 році стало можливим завдяки активній роботі антикорупційних та інших державних органів. Це включає в себе не лише посилення контролю за діяльністю державних службовців, але й впровадження нових механізмів для запобігання корупції, таких як електронні системи прозорості, жорсткіші заходи відповідальності та активне залучення громадянського суспільства до контролю за діяльністю уряду. Ці досягнення підкреслюють важливість комплексного підходу до боротьби з корупцією, що включає як інституційні реформи, так і активну участь суспільства. В умовах складних соціально-економічних та політичних викликів, успіхи України у зростанні СРІ демонструють можливість досягнення значних результатів навіть у найбільш несприятливих умовах.

Важливі кроки у боротьбі з корупцією в Україні:

1. Створення антикорупційних органів:

1.1. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ).

1.2. Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП).

1.3. Вищий антикорупційний суд (ВАКС).

2. Прийняття антикорупційного законодавства:

2.1. Закон України «Про запобігання корупції».

2.2. Закон України «Про відкритість публічних закупівель».

2.3. Закон України «Про доступ до публічної інформації».

3. Реформи в державному управлінні:

3.1. Електронна система публічних закупівель ProZorro.

3.2. Електронна система декларування доходів та майна.

3.3. Електронна система подання звітності.

Євроінтеграція відіграє критичну роль у боротьбі з корупцією в Україні, надаючи значний імпульс для проведення системних реформ та зміцнення антикорупційних механізмів. Європейський Союз встановлює високі стандарти в цій сфері для країн-кандидатів, що змушує Україну активізувати зусилля у вдосконаленні своїх антикорупційних інститутів.

Одним з ключових напрямків підтримки євроінтеграційних ініціатив у боротьбі з корупцією є сприяння діяльності антикорупційних органів. Це включає надання спеціалізованої підтримки через навчання, тренінги та технічну допомогу, а також надання фінансових ресурсів для забезпечення ефективності їх роботи.

Гармонізація законодавства з європейськими стандартами є ключовим елементом в інтеграційних процесах України до Європейського Союзу. Це передбачає не лише внесення змін до чинного законодавства, але й впровадження нових нормативних актів, що відповідають високим стандартам ЄС. Зокрема, значна увага приділяється підвищенню якості правових норм, які регулюють різні сфери суспільного життя, від економіки до соціального захисту.

Особливо важливою є підтримка, яку Україна отримує у вдосконаленні свого антикорупційного законодавства. Корупція є однією з найбільших перешкод на шляху до економічного розвитку та соціального благополуччя. Адаптація антикорупційних норм до європейських вимог передбачає введення прозорих механізмів контролю, посилення відповідальності за корупційні правопорушення та створення ефективних інституцій, що борються з корупцією.

Ця підтримка з боку ЄС сприяє створенню більш прозорої та надійної правової системи в Україні. Вона включає технічну допомогу, консультації експертів, тренінги для працівників державних органів та обмін досвідом з країнами-членами ЄС. Такі заходи допомагають Україні не лише наблизитися до європейських стандартів, але й створюють передумови для довготривалого розвитку правової держави.

Крім того, європейська інтеграція сприяє реформам у сфері державного управління, зокрема обміном досвідом та впровадженням кращих практик з країн ЄС. Ці заходи спрямовані на покращення ефективності державного управління та зниження ризику корупційних проявів у владних структурах.

Таким чином, євроінтеграція виступає як ключовий каталізатор у зміцненні антикорупційної політики України, сприяючи формуванню стабільних та прозорих інституцій, необхідних для подолання корупції та підтримки зростання довіри громадян до владних структур. Євроінтеграція є важливим інструментом у боротьбі з корупцією в Україні. Завдяки спільним зусиллям уряду, громадянського суспільства та ЄС Україна може подолати цю проблему та стати більш демократичною та процвітаючою країною.

2.3. Рекомендації щодо посилення позитивних та подолання негативних наслідків неформальних політичних інститутів

В сучасному політичному житті багатьох країн виявлено значний вплив неформальних політичних інститутів, які часто визначають зміст та

результати прийняття стратегічних рішень. Незважаючи на їхню потенційну корисність у забезпеченні стабільності та вирішенні складних завдань, такі інститути також часто стають джерелом корупції, недемократичних практик та виключення громадських інтересів. Це викликає потребу в систематичному аналізі та впровадженні рекомендацій, спрямованих на посилення позитивних аспектів та подолання негативних наслідків неформальних політичних інститутів.

На рис.2.5. представлено посилення позитивних наслідків неформальних політичних інститутів.

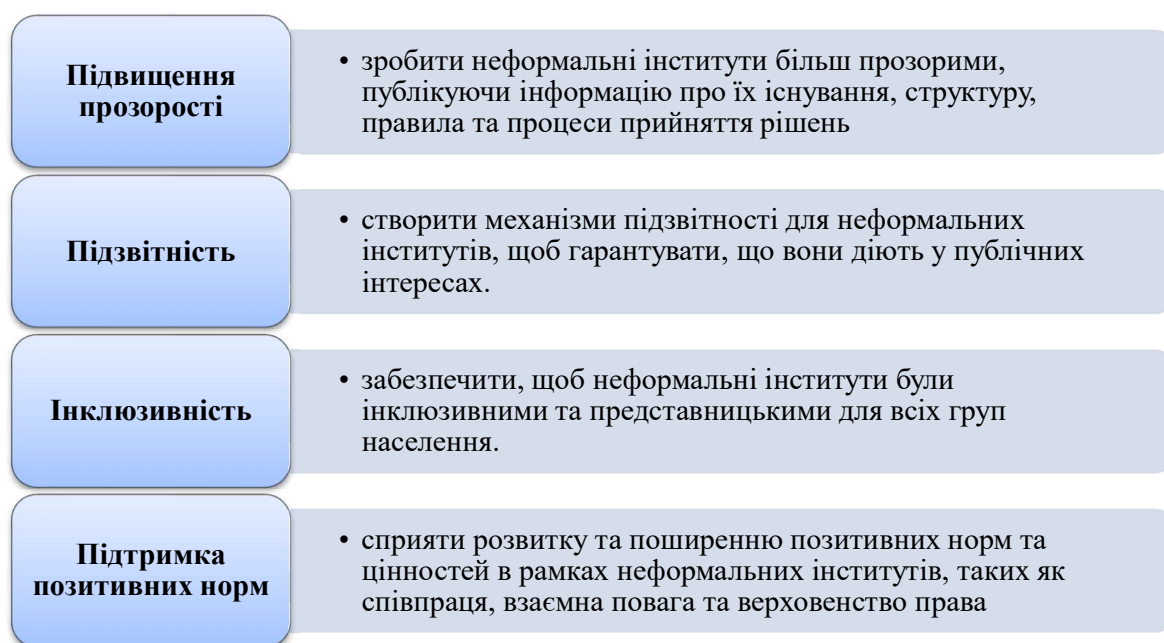


Рис.2.5. Посилення позитивних наслідків неформальних політичних інститутів

Джерело: складено автором

Підвищення прозорості неформальних політичних інститутів є важливим кроком у напрямку забезпечення відкритості та відповідальності в політичному процесі. Один із ключових аспектів цієї стратегії полягає в публікації детальної інформації про існування таких інститутів. Це означає, що важливо оприлюднювати інформацію про їхню структуру, цілі, методи прийняття рішень та механізми взаємодії з іншими політичними установами.

Наприклад, уряди можуть встановлювати вимоги до звітності неформальних груп, щоб вони регулярно інформували про свою діяльність та фінансові потоки. Це дозволяє громадськості та іншим зацікавленим сторонам більш повно розуміти, як вони функціонують і як вони впливають на політичне прийняття рішень.

Прозорість також сприяє побудові довіри до цих інститутів серед громадян. Коли інформація про їхню діяльність доступна для загальної громадськості, це дозволяє громадянам здійснювати більш об'єктивний контроль за їхніми діями та виступати з критикою у випадку виявлення недоліків чи конфліктів інтересів. Наприклад, регулярні звіти та публікації можуть демонструвати, які конкретні рішення приймаються, хто приймає ці рішення, та які інтереси вони представляють.

Забезпечення прозорості також може сприяти легітимізації неформальних політичних інститутів у суспільному вимірі. Коли громадськість має доступ до достовірної інформації про їхню роботу, це може зменшити підозри щодо їхніх цілей та впливу. Наприклад, чітка і відкрита інформація про те, як інститути фінансуються та як використовують свої ресурси, може зменшити загальне враження про неясність їхніх дій.

У великих демократичних системах, де існує велика кількість неформальних політичних груп і лобістських організацій, прозорість є важливим елементом для забезпечення рівного доступу до політичних процесів для всіх учасників суспільства. Це також сприяє підвищенню відповідальності учасників політичного життя перед громадськістю та зменшує ризики впливу корупції чи інших негативних впливів.

Для забезпечення того, щоб неформальні політичні інститути діяли у публічних інтересах, необхідно розробити ефективні механізми підзвітності. Один з ключових аспектів цієї стратегії - це створення незалежних механізмів контролю, які здатні об'єктивно оцінювати діяльність інститутів. Наприклад, можна створити спеціалізовані аудиторські органи, які будуть відповідальні за

оцінку виконання неформальними інститутами прийнятих стандартів та дотримання етичних принципів.

Громадські слухання є ще одним важливим механізмом підзвітності. Це може включати організацію регулярних зустрічей з представниками громадськості, де інститути зобов'язані розкривати свою діяльність, відповідати на запитання та приймати відгуки щодо своєї роботи. Такі слухання сприяють побудові довіри між інститутами та суспільством, а також створюють можливість для громадян висловлювати свої погляди та думки щодо роботи інститутів.

Додатково важливо забезпечити, щоб неформальні політичні інститути були піддані публічній звітності щодо своєї фінансової діяльності та витрат. Це включає регулярні звіти про отримання та використання фінансових ресурсів, що дозволяє суспільству бути впевненим у тому, що ресурси використовуються ефективно та з максимальною користю для громадських інтересів.

Загалом, розробка та впровадження механізмів підзвітності для неформальних політичних інститутів є важливою передумовою для забезпечення їхньої відповідальності перед суспільством та забезпечення їхньої діяльності у відповідності до загально прийнятих демократичних інституційних стандартів

Забезпечення інклюзивності неформальних політичних інститутів є важливим аспектом для забезпечення представництва різних соціальних груп та підтримки демократичних цінностей. Одним із ефективних заходів є встановлення квот для меншин у складі інститутів, що дозволяє забезпечити їхнє активне представництво та участь у прийнятті рішень. Наприклад, квоти можуть бути введені для жінок, етнічних меншин, осіб з інвалідністю та інших уразливих груп.

Крім цього, важливим є застосування механізмів прямої демократії, які залучають громадськість безпосередньо до процесів прийняття рішень. Наприклад, можуть бути організовані референдуми або консультації громадян

з питань, що стосуються роботи неформальних інститутів. Це сприяє збільшенню прозорості та впливу громадян на прийняття важливих рішень, що впливають на суспільство в цілому.

Крім цього, для забезпечення інклюзивності важливо враховувати потреби та думки різних соціальних груп у процесі розробки та реалізації політик і програм. Це може включати консультації з представниками різних соціальних груп, адаптацію комунікаційних стратегій та мобілізацію громадськості для активної участі у політичних процесах.

Усі ці заходи сприяють збільшенню легітимності та підтримки неформальних політичних інститутів серед широкого спектру суспільства, сприяючи також розширенню демократичних цінностей та забезпеченню рівності участі у політичному процесі.

Забезпечення розвитку та поширення позитивних норм та цінностей в неформальних політичних інститутах є критично важливим завданням для підтримки демократії та правової культури в суспільстві. Від сприяння співпраці та взаємній повазі між учасниками цих інститутів залежить побудова стабільних відносин та зниження конфліктів. Такий підхід сприяє підвищенню довіри громадськості до політичних процесів та зміцнює основи легітимності управління.

Освітні програми, що спрямовані на навчання учасників неформальних політичних інститутів принципам демократії, правам людини та правовим стандартам, грають ключову роль у формуванні позитивної культури. Ці програми включають тренінги, семінари та регулярні освітні заходи, спрямовані на розвиток навичок конструктивного діалогу та спільного прийняття рішень.

Кампанії з підвищення обізнаності серед громадськості щодо важливості демократичних цінностей і правових норм також відіграють суттєву роль у підтримці позитивних змін в політичному житті. Ці кампанії можуть включати медіа-ініціативи, публікації та організацію громадських

заходів для активного залучення громадян до обговорення та вирішення актуальних проблем.

Таким чином, комплексний підхід до підтримки позитивних норм та цінностей в неформальних політичних інститутах сприяє не лише зміцненню демократії, а й підвищенню рівня довіри громадськості до політичного процесу, що є важливим для сталого розвитку суспільства.

На рис.2.6. представлено подолання негативних наслідків неформальних політичних інститутів.

Зменшення корупції	• виявити та усунути корупційні практики в неформальних інститутах.
Боротьба з дискримінацією	• заборонити дискримінацію в неформальних інститутах на основі таких факторів, як раса, стать, релігія, етнічна приналежність або інші характеристики
Обмеження зловживання владою	• обмежити можливості для зловживання владою з боку членів неформальних інститутів
Підтримка формальних інститутів	• зміцнювати формальні інститути, щоб вони могли ефективно виконувати свої функції та обмежувати вплив неформальних інститутів.

Рис.2.6. Подолання негативних наслідків неформальних політичних інститутів

Джерело: складено автором

Подолання негативних наслідків неформальних політичних інститутів є критично важливим завданням для забезпечення ефективності та легітимності політичного процесу в суспільстві. Однією з ключових проблем, яку потрібно вирішувати, є зменшення рівня корупції, що часто існує в таких інститутах. Для досягнення цієї мети необхідно виявити та усунути корупційні практики шляхом посилення правозастосування. Це включає в себе реформу

законодавства та забезпечення ефективного його виконання, щоб зменшити можливості для корупційних схем та маніпуляцій.

Покращення фінансового контролю є ще одним важливим аспектом, оскільки фінансові нестачі та надмірна недостовірність можуть сприяти корупції. Необхідно впроваджувати строгі механізми фінансової транспарентності та контролю, щоб уникнути зловживань та недопущених витрат. Заходи з підвищення прозорості та підзвітності важливі для залучення громадськості до моніторингу та контролю за діяльністю неформальних політичних інститутів. Це може включати публікацію інформації про фінансові потоки, процеси прийняття рішень та інші ключові аспекти їх функціонування.

Загальна мета цих заходів – створення сприятливого середовища для чесної та відкритої політичної діяльності, що відповідає інтересам громадян і сприяє сталому розвитку суспільства.

Боротьба з дискримінацією в неформальних політичних інститутах є необхідним кроком для забезпечення справедливості та рівноправ'я у суспільстві. Одним із ключових заходів у цьому напрямку є заборона дискримінації на основі таких характеристик, як раса, стать, релігія, етнічна приналежність та інші соціальні чи біологічні фактори. Це вимагає прийняття антидискримінаційного законодавства, яке чітко визначатиме заборонені форми дискримінації і забезпечить їх захист в законодавчій практиці.

Крім того, проведення кампаній з підвищення обізнаності про проблеми дискримінації є важливим кроком для залучення суспільства до активної підтримки рівності та справедливості. Ці кампанії можуть включати розповсюдження інформаційних матеріалів, організацію освітніх заходів та дебатів, спрямованих на зміцнення усвідомлення громадськості щодо негативних наслідків дискримінації.

Забезпечення рівності та відсутності дискримінації у неформальних політичних інститутах сприяє будівництву відкритого та інклюзивного суспільства, де кожен громадянин має можливість брати участь у політичних

процесах на рівних умовах і не зазнає негативних наслідків через свої особисті характеристики.

Обмеження зловживання владою в рамках неформальних політичних інститутів є важливою передумовою для забезпечення ефективності та легітимності їхньої діяльності. Одним зі способів досягнення цієї мети є введення обмежень на терміни повноважень членів інститутів, що дозволяє зменшити можливості для зловживання владою через накопичення впливу та ресурсів у руках обмеженої групи осіб. Це сприяє ротації влади та попереджає концентрацію впливу в руках окремих осіб чи груп.

Створення механізмів стримувань і противаг є іншим ефективним засобом контролю за діяльністю неформальних політичних інститутів. Ці механізми можуть включати незалежні органи контролю, які здійснюють нагляд за діяльністю інститутів, а також механізми внутрішнього контролю та регулювання, що спрямовані на забезпечення дотримання встановлених процедур та стандартів. Це сприяє підвищенню підзвітності і відкритості діяльності інститутів перед громадськістю та забезпечує запобігання можливим формам корупції та владних зловживань.

Загальна мета цих заходів полягає в створенні умов для чесного та відкритого управління в рамках неформальних політичних інститутів, що відповідає інтересам громадян і сприяє зміцненню демократичних процесів у суспільстві.

Зміцнення формальних інститутів є ключовим аспектом для забезпечення стабільності та ефективності управління в суспільстві. Однією з важливих стратегій є впровадження реформ законодавства, спрямованих на збільшення прозорості, правової впевненості та недоторканості закону. Це включає удосконалення нормативно-правової бази, що регулює діяльність інститутів, з метою усунення прогалин у законодавстві та забезпечення послідовності істотних норм.

Покращення управління також є важливим аспектом, оскільки воно сприяє ефективнішому використанню ресурсів та здійсненню управлінських

функцій у межах формальних структур. Це може включати впровадження сучасних методів управління та механізмів контролю, що спрямовані на забезпечення ефективної роботи інститутів без залучення несанкціонованого впливу з боку неформальних структур. Додатково, зміцнення формальних інститутів передбачає розвиток їхніх кадрових та матеріально-технічних ресурсів, що дозволяє їм більш ефективно виконувати свої функції і зменшувати вплив неформальних інститутів. Це сприяє підвищенню довіри громадян до державних інституцій та забезпечує стабільність правового порядку в суспільстві.

Висновки до розділу 2

Політичні клани є складною і часто неофіційною структурою, яка знаходиться в центрі уваги в умовах формування демократії. Вони об'єднують людей за спільними інтересами та володіють значним впливом на політичні процеси. Клани можуть використовувати свої зв'язки та ресурси для забезпечення підтримки виборців, впливу на уряд та визначення економічних аспектів. Однак їхня закритість може сприяти корупції та нерівностям у суспільстві, що підкреслює необхідність ефективного контролю та прозорості в їхній діяльності для забезпечення демократичного розвитку. Політичні клани є важливим елементом політичної динаміки у демократичних суспільствах, але для забезпечення їхньої позитивної ролі необхідно встановлювати ефективний контроль та забезпечувати відкритість політичних процесів.

Корупція має значний негативний вплив на політичну систему та суспільство загалом. Вона порушує принципи справедливості, демократії та рівноправ'я, підриває довіру до уряду та інституцій. Протидія корупції включає реформи законодавства, створення незалежних антикорупційних органів, підвищення прозорості у державному управлінні та посилення відповідальності посадових осіб. Глобальний досвід показує, що ефективна боротьба з корупцією вимагає комплексного підходу та постійної уваги до цієї проблеми.

Для покращення неформальних інститутів слід підвищити прозорість, підзвітність, інклюзивність та підтримувати позитивні норми. Для подолання негативних наслідків необхідно зменшити корупцію, боротися з дискримінацією, обмежити зловживання владою та зміцнювати формальні інститути. Ці заходи забезпечать ефективність і справедливість у їх діяльності.

ВИСНОВКИ

Історіографія теми дослідження розглядає важливість неформальних політичних інститутів у контексті їхнього впливу на політичні та економічні процеси. Історія розвитку інституціонального підходу у політичній науці від Старого інституціоналізму до неоінституціоналізму демонструє зростаючу увагу до ролі неформальних норм, звичаїв та традицій у формуванні політичного життя. Вже старий інституціоналізм, який виник на зламі 19-20 століть, зацікавився впливом неформальних інститутів на економічну поведінку та політичні процеси. Він підкреслив, що формальні структури не є єдиним детермінантом поведінки, і що соціальні норми та цінності грають ключову роль у визначенні відносин між індивідами та групами. Біхевіоралізм, що набув популярності у середині 20 століття, додав до цього аспекти психологічних та когнітивних факторів, які впливають на політичні рішення. Цей напрямок показав, що людська поведінка часто є ірраціональною та обмежено раціональністю, що робить необхідним вивчення її в контексті інституціональних умов. Неоінституціоналізм, що зародився наприкінці 20 століття, продовжив цю традицію, звертаючи особливу увагу на вплив формальних і неформальних інститутів на економічні та політичні результати. Він наголосив на важливості правил гри, які регулюють взаємодію учасників політичного процесу, і показав, що неформальні інститути можуть виконувати як конструктивну, так і деструктивну роль у демократичних процесах, залежно від конкретного контексту. Таким чином, вивчення історії і розвитку політичних інститутів дозволяє краще розуміти їхню роль у формуванні політичних систем, економічних відносин та демократичних процесів. Розширення уявлення про ці інститути забезпечує необхідний контекст для розробки стратегій політичних реформ та покращення управлінської ефективності в сучасних умовах.

Основою наведеного дослідження неформальних політичних інститутів та їх впливу на суспільство, можна зробити наступні логічні висновки. По-перше, неформальні політичні інститути виявляють значний вплив на політичні процеси та розвиток демократії, оскільки вони доповнюють формальні структури та можуть значно змінювати їхні результати. Наприклад, роль неформальних інститутів у встановленні і підтримці норм чесності чи корупції ілюструє, як вони можуть впливати на ефективність влади та рівень демократії. По-друге, типологія неформальних політичних інститутів демонструє їхню різноманітність і специфіку впливу в залежності від їхнього характеру та масштабу. Вони можуть бути універсальними, галузевими або локальними, що вказує на їхню здатність адаптуватися до конкретних умов та соціокультурних контекстів. По-третє, важливість вивчення неформальних інститутів полягає в їхньому потенціалі як для підвищення ефективності політичних процесів, так і для ризику підриву демократичних принципів. Розуміння цих інститутів дозволяє розробляти ефективні стратегії для підтримки демократичних інституцій та зміцнення правової держави. Отже, вивчення неформальних політичних інститутів є важливим напрямком для політичних наук, який дозволяє краще розуміти сучасні виклики та можливості для розвитку демократії, а також знаходити шляхи для підвищення її стійкості і ефективності в умовах сучасного світу.

Політичні клани виявляють значний вплив на політичну систему та суспільство у контексті становлення демократії. Вони є групами людей, які об'єднані спільними інтересами та мають значний вплив у різних сферах життя. Основні характеристики кланів включають взаємну підтримку, об'єднання навколо спільних інтересів, закритість та вплив на формальні політичні інституції. Умови становлення демократії сприяють появі політичних кланів через зростання конкуренції за політичну владу та ресурси. Клани можуть виступати як важливі агенти для стабілізації суспільства, об'єднуючи різні групи інтересів та сприяючи соціальній згуртованості. Однак їхній вплив може також мати негативні наслідки, такі як корупція,

нерівномірний розподіл влади та обмеження політичної конкуренції. Таким чином, політичні клани є важливим елементом політичної динаміки у демократичних суспільствах, але для забезпечення їхньої позитивної ролі необхідно встановлювати ефективний контроль та забезпечувати відкритість політичних процесів.

Корупція має значний негативний вплив на політичну систему, що проявляється через різноманітні корупційні схеми, зловживання та викривлення механізмів влади. Однією з основних проблем корупції є підризок довіри громадян до уряду та державних інститутів, що зводить на них весь суспільний контракт на мінімум. Корупція є перешкодою для справедливого розподілу ресурсів і може призвести до зростання соціальної нерівності та економічної нестабільності. У світлі зарубіжного досвіду, як показують приклади Сінгапуру та Гонконгу, ефективними методами протидії корупції є впровадження жорстких антикорупційних механізмів, включаючи незалежні антикорупційні органи та системи строго контролю за фінансовими потоками та державними закупівлями. Прозорість у діяльності державних органів є ключовим фактором у запобіганні корупції, що сприяє підвищенню довіри громадян до уряду та підтримці соціально-економічної стабільності. Данія, яка відома своїм низьким рівнем корупції, демонструє, що високі стандарти етики та прозорості у державному управлінні є ефективними інструментами для запобігання корупції. При цьому важливо враховувати контекстуальні особливості кожної країни та адаптувати антикорупційні стратегії до місцевих реалій та потреб суспільства. Отже, впровадження комплексних заходів, спрямованих на зменшення корупції та підвищення прозорості в державному управлінні, є критично важливим для зміцнення демократичних інститутів та забезпечення сталого розвитку суспільства. Продовження боротьби з корупцією вимагає поєднання політичної волі, громадської підтримки та системних реформ, спрямованих на зміцнення правової держави та підвищення довіри громадян до державних інститутів.

Посилення позитивних наслідків неформальних інститутів вимагає комплексного підходу, що включає підвищення прозорості, підзвітності, інклюзивності та підтримку позитивних норм. Прозорість досягається через публікацію інформації про існування, структуру, правила та процеси прийняття рішень у неформальних інститутах, що сприяє зростанню довіри та легітимності, а також ширшій участі громадськості. Підзвітність забезпечується створенням механізмів контролю, таких як незалежний аудит та громадські слухання. Інклюзивність гарантується представництвом усіх груп населення, включаючи квоти для меншин та механізми прямої демократії. Підтримка позитивних норм та цінностей, таких як співпраця, взаємна повага та верховенство права, досягається через освітні програми та кампанії з підвищення обізнаності. Подолання негативних наслідків передбачає активні дії для зменшення корупції, боротьби з дискримінацією, обмеження зловживання владою та підтримки формальних інститутів. Зменшення корупції досягається через посилення правозастосування та покращення фінансового контролю. Боротьба з дискримінацією передбачає прийняття антидискримінаційного законодавства та проведення кампаній з підвищення обізнаності. Обмеження зловживання владою включає введення обмежень на терміни повноважень та створення механізмів стримувань і противаг. Підтримка формальних інститутів включає реформи законодавства та покращення управління для забезпечення верховенства права та ефективності уряду. Ці заходи разом сприяють створенню ефективних, справедливих та підзвітних неформальних інститутів, що діють на благо суспільства та зміцнюють демократичні основи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / О.В. Калітенко, Д.О. Калмиков, І.Б. Коліушко та ін. ; за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Москаленко О.М., 2019. 366 с.
2. Бабкіна, О. (2015). Кланово-олігархічна система. In Н. М. Хома (Ed.), Новітня політична лексика (неологізми, okazіonalіzmi та інші новотвори) (р. 177). Львів: Новий Світ-2000.
3. Вищий антикорупційний суд. URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/info_sud/competence/ (дата звернення: 02.05.2024).
4. Васильєва О.І. Зарубіжний досвід антикорупційної діяльності в органах публічної влади. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 13. С. 62–65.
5. Галуцько В. Державна політика України в сфері боротьби з корупцією. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Серія ПРАВО. № 35. Частина II. Том 2. С. 86–88.
6. Гриненко І.М., Прокоф'єва-Янчилєнко Д.М., Сокрут Б.В. Ризики та загрози організованої злочинності в Україні: стан та перспективи. Київ : ВАІТЕ, 2014. 194 с.
7. Джон Р. Коммонс URL: <http://surl.li/usozo> (дата звернення: 10.05.2024).
8. Джон Д. Рокфеллер URL: <http://surl.li/usozg> (дата звернення: 20.04.2024).
9. Дослідження про вплив євроінтеграції на боротьбу з корупцією в Україні. URL: <https://ti-ukraine.org/news/vysnovky-yevrokomisiyi-pro-efektyvnist-borotby-z-koruptsiyeyu-v-ukrayini/> (дата звернення: 02.05.2024).
10. Дубина М.В. Теоретична основа інституціоналізму як наукового напрямку економічної науки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. Вип. 27(1). С. 8-11.

11. Європейський Союз. URL: https://european-union.europa.eu/index_en (дата звернення: 02.05.2024).
12. Євдокімова О. О. Історія психології : навч. посіб. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид. допов. Харків, 2020. 320 с.
13. Звіт про стан виконання Україною Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки за 2022 рік. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 02.05.2024).
14. Індекс сприйняття корупції Transparency International. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 02.05.2024).
15. Кармазіна М. Кланова конкуренція у «післяпомаранчевий» період. Політичний менеджмент. 2008. № 4. С. 33–48.
16. Клімова С.М., Ковальова Т.В. Організація запобігання та протидії корупції в Україні: навч.посібник. Харків. 2012. 283 с.
17. Крисенко О. Вплив неформальних інститутів на український політичний процес. Стратегічні пріоритети. 2012. № 4 (25). С. 58–62.
18. Кушнар'ов І. Інструменти боротьби з політичною корупцією у країнах Центральної та Східної Європи: оцінка ефективності на прикладі Румунії та Болгарії. Politicus. 2017. № 4. С. 58–61.
19. Кушнар'ов І. Політична корупція в умовах неоавторитаризму держав Центральної Азії (приклад Казахстану, Киргизстану та Таджикистану). Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2017. № 2. С. 4–16.
20. Кисельова В. А. Неформальні інститути у процесі трансформації регіональних ідентичностей України: теоретико-методологічні засади дослідження : тези доп. для теор. семінару. Харків :ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. URL: http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_prol/nauka/teorseminar/kiselova.doc (дата звернення: 02.05.2024).
21. Кисельова В., Українець О. Євросреформування України: цінності мають значення. Обсерваторія демократії : аналітичний центр. 2018. URL : <http://surl.li/usoyu> (дата звернення: 02.05.2024).

22. Крисенко О. Вплив неформальних інститутів на український політичний процес. Стратегічні пріоритети. 2012. № 4 (25). С. 58–62.
23. Кушнар'ов І. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Видавництво «Юридична думка», 2018. 408 с.
24. Литвин В. Інституційний та ціннісний рівні аналізу феномена ідентичності. Modern Science: Concepts, Theories and Methods of Basic and Applied Research : Міжнар. наук.-практ. конф. Grail of science. Вінниця ; Відень, 2021. Вип. 6. С. 254–258.
25. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія. Чернівці : Книги XXI, 2016. 552 с.
26. Національне антикорупційне бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/en/> (дата звернення: 02.05.2024).
27. Національний план дій щодо запобігання та протидії корупції на 2023-2025 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoi-antikoruptsiinoi-prohramy-na-20232025-t40323> (дата звернення: 02.05.2024).
28. Несинова, С. В. (2014). Старий та новий інституціоналізм у дослідженні правових інститутів. *Актуальні проблеми держави і права*, (74), 35-41.
29. Політова А.С. Поняття корупції: проблеми визначення. *Порівняльно-аналітичне право*. №3 2013. С. 268-272.
30. Попазогло В. Деструктивні неформальні політичні інститути: форми прояву та механізми протидії. Політичне життя. 2018. № 1. С. 85–90.
31. Представництво Європейського Союзу в Україні: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-ukraine-relations-factsheet_en (дата звернення: 02.05.2024).
32. Ревак І.О. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження: монографія Львів: ЛьвДУВС, 2011. 220 с.

33. Рибій О. В. Процеси трансформації політичних інститутів: етапи та рушії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. К. 2011. 15 с
34. Спеціалізована антикорупційна прокуратура. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/specializovana-antikorupciyna-prokuratura> (дата звернення: 02.05.2024).
35. Соловйов В. М. Побутова корупція :сутність, генеза та сучасні тенденції в Україні. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2011. Вип. 25-26. С. 173-182
36. Стратегія боротьби з корупцією на 2021-2025 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>
37. Стойко О. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах : монографія. Київ : Логос. 2016. 416 с.
38. Торстейн Веблен URL: <http://surl.li/uspoc> (дата звернення: 02.05.2024).
39. Фісун О. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. Агора. 2016. Вип. 17. С. 9–13.
40. Хаустова М. Державна політика в умовах цифровізації суспільства: міжнародний досвід реалізації програм та стратегій цифровізації. Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання. 2022. № 2. С. 209–216. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.02.40 (дата звернення: 02.05.2024).
41. Центр протидії корупції. URL: <https://ch.restoration.gov.ua/50547/50553/51336.html/> (дата звернення: 02.05.2024).
42. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією URL: <https://antac.org.ua/> (дата звернення: 02.05.2024).
43. Avksentiev A., Kyselova V. Participatory Budgeting in Kharkiv: Institutional and Procedural Constraints. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2018. Вип. 1(15). С. 4-17.

44. Beyme K. Political institutions – old and new. The Oxford handbook of political institutions. Oxford. 2006. 835 p.
45. Brinkerhoff D. Clientelism, Patrimonialism and Democratic Governance: An Overview and Framework for Assessment and Programming. Derick W. Brinkerhoff, Arthur A. Goldsmith 50 p. URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnac426.pdf (дата звернення: 02.05.2024).
46. Chagas-Bastos F. Political Realignment in Brazil: Jair Bolsonaro and the Right Turn. *Revista de Estudios Sociales*. 2019. No. 69. P. 92–100
47. Cooper A., Parlar Dal E., Cannon B. The cascading dynamics of informal institutions: organizational processes and governance implications. *International Politics*. 2022. DOI: 10.1057/s41311-022-00399-4. (дата звернення: 02.05.2024).
48. Clan Sutherland: Scotland's Family Clans URL: <https://www.scotlandswild.com/clan-sutherland> (дата звернення: 12.05.2024).
49. Collins K. Clan Politics and Regime Transition in Central Asia. New York; Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 376 p.
50. Figueroa V. Political Corruption Cycles: High-Frequency Evidence from Argentina's Notebooks Scandal. *Comparative Political Studies*. 2021. Vol. 54. No. 3–4. P. 482–517.
51. Gatto M., Wylie K. Informal institutions and gendered candidate selection in Brazilian parties. *Party Politics*. 2022. Vol. 28. No. 4. P. 727–738.
52. Griffiths M., O'Callaghan T., Roach S. Constructivism. *International Relations: The Key Concepts*. London ; New York. 2008. 464 p.
53. Grinchenko G., Mikheieva O. From contact zone to battlefield area: (Un)real borders of (un)declared war in Eastern Ukraine, 2014-2016. *PostCold War Borders: Reframing Political Space in Eastern Europe*. 2018. P. 169–187.
54. Helmke G., Levitsky S. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*. 2004. Vol. 2. No. 4. P. 725–740.

55. Hale H. Formal Constitutions in Informal Politics: Institutions and Democratization in Post-Soviet Eurasia. *World Politics*. 2011. Vol. 63, No. 4. P. 581–617.
56. Helmke G. Informal institutions and comparative politics: main directions research // *Forecasts*, 2007. No. 2(10). pp. 188–211.
57. Isaacs R. Informal politics and the uncertain context of transition: revisiting early stage non-democratic development in Kazakhstan. *Democratization*. 2010. Vol. 17. No. 1. P. 1–25.
58. Kaufmann W., Hooghiemstra R., Feeney M. Formal institutions, informal institutions, and red tape: A comparative study. *Public Administration*. 2018. Vol. 96. No. 2. P. 386–403.
59. Mungiu-Pippidi A., Heywood P. *A Research Agenda for Studies of Corruption*. Northampton: Edward Elgar Publishing, 2020. 232 p.
60. Merkel W., Croissant A. Formale Institutionen und informale Regeln in defekten Demokratien. *Politische Vierteljahresschrift*, 2000, Bd. 41, № 1.
61. Paoli L. Mafia and Organised Crime in Italy: The Unacknowledged Successes of Law Enforcement. *West European Politics*. 2007. Vol. 30. No. 4. P. 854–880.
62. Pereyra S. Corruption Scandals and Anti-Corruption Policies in Argentina. *Journal of Politics in Latin America*. 2019. Vol. 11. No. 3. P. 348–361.
63. Political dynasties dominate Japan's democracy URL: <https://eastasiaforum.org/2018/03/13/political-dynasties-dominate-japans-democracy/> (дата звернення: 10.05.2024).
64. Rothschild Family: History, Net Worth and Facts URL: <https://www.investopedia.com/updates/history-rothschild-family/> (дата звернення: 12.05.2024).
65. Soto Zazueta I., Cortez W. The Impact of Political Alternation on Corruption in Mexico. *Revista de Ciencia Política*. 2015. Vol. 35. No. 2. P. 371–392.

66. Thomson C., Blagden D. A Very British National Security State: Formal and informal institutions in the design of UK security policy. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2018. Vol. 20. No. 3. P. 573–593.
67. Transparency International Україна. URL: <https://ti-ukraine.org/en/> (дата звернення: 02.05.2024).
68. Unveiling the Spirit of the Kennedy Clan: A Legacy of Great Strength and Resilience in Scotland URL: <https://www.tartanvibesclothing.com/blogs/history/kennedy-clan> (дата звернення: 15.04.2024).
69. Zolkina M. The Donbas: New Trends in Public Opinion. Constructing a Political Nation: Transformation of the Attitudes of Ukrainians during the War in the Donbas. Kyiv, 2017. P. 159–182.
70. Wolfgang Merkel, Sascha Kneip. Democracy and Crisis Challenges in Turbulent Times. Library of Congress Control Number: 2018930985 URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/55219/1/13.pdf> (дата звернення: 10.05.2024).